

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Bakalářská práce

Anna – Marie Millerová

Třetí kultura jako kapitál moderní doby

Third Culture as Capital of the Modern Era

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. et Mgr. Pavle Homolové za čas věnovaný mé bakalářské práci, za odborné vedení, výbornou komunikaci a kvalitní zpětnou vazbu, která umožnila její vytvoření.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. května 2019

.....

Anna – Marie Millerová

Abstrakt

Bakalářská práce interpretuje třetí kulturu prostřednictvím kapitálu. Kontext je zasazen do globalizované současnosti. Cílem práce je pokusit se nahlédnout na třetí kulturu jako na kapitál, popř. jak je tento druh kapitálu konceptualizovaný. Práce je teoreticky zaměřená, autorka nejprve vysvětluje koncept třetí kultury a s ní spjaté děti třetí kultury čili TCK. Následně je představen kapitál a jeho druhy; lidský, kulturní, sociální a ekonomický. Jako syntéza dvou hlavních témat práce, třetí kultury a kapitálu, figuruje kapitola analyzující aspekty třetí kultury významné z hlediska kapitálu, kde jsou analyzována témata: mobilita, sociální sítě, komunikace, třídimenzionální pohled na svět, deprese, úzkost a stres, jazyková vybavenost, přepínání kódů, identita, socioekonomický status a migrační instinkt. V těchto subkapitolách je popsáno, co se daným jevem myslí v souvislosti se třetí kulturou a TCK a jev je hodnocen z pohledu kapitálu, tj. zda se jedná o teoretické posouzení výhodnosti či nevýhodnosti každého prvku z hlediska kapitálu a jakými způsoby mohou TCK tímto jevem disponovat. Závěrem, třetí kultura dle autorky obohacuje TCK značným kapitálem (jak lidským, tak kulturním, sociálním a v důsledku i ekonomickým), avšak ne vždy má kapitál pozitivní charakter, resp. má tendenci fluktuovat. Především v závislosti na kontextu a interpretaci TCK. Limitem práce je především nedostatek zdrojů v oblasti dané tematiky.

Klíčová slova

Globalizace, děti třetí kultury, kulturní kapitál, sociální kapitál, transnacionální kultura

Abstract

The bachelor's thesis interprets third culture through the concept of capital. The context is embedded in the globalized present time. The aim of the work is to consult third culture from the perspective of capital, possibly how is this kind of capital conceptualized. The framework of this thesis is theoretical. Initially the author clarifies the concept of third culture and third culture kids, or TCKs. Subsequently, capital and its forms are introduced; human capital, cultural capital, social capital and economical capital. The chapter analyzing aspects of third culture significant for capital offers a synthesis of the main themes through analysis of the following topics: mobility, social networks, communication, three-dimensional view of the world, depression, anxiety and stress, linguistic skills, code-switching, identity, socioeconomical status and migration instinct. These subchapters reflect what is meant by each aspect in connection with third culture and TCKs. The phenomena are evaluated in the context of capital, meaning whether they are theoretically a beneficial or a rather disadvantageous element of the third culture and how TCKs employ it. In conclusion, the author claims that third culture endows TCKs with a substantial degree of capital (human, cultural, social and, as an aftereffect, economical capital), but the obtained capital does not always carry a positive notion, more precisely speaking, capital in the context of third culture and TCKs has a tendency to fluctuate. The main limitation of the study is deficiency of sources in the field of third culture and TCKs.

Key words

Globalization, third culture, cultural capital, social capital, transnational culture

Obsah

1. Úvod	7
2. Třetí kultura	11
2.1. Expatriate.....	11
2.2. Kultura	11
2.3. Kdo jsou děti třetí kultury?	13
2.3.1. Typologie dětí třetí kultury	14
2.3.2. Kulturní identita	16
2.3.3. Passport country	17
2.3.4. Transnacionalismus.....	17
2.4. Definice třetí kultury	18
3. Kapitál.....	20
3.1. Lidský kapitál	20
3.2. Kulturní kapitál	21
3.3. Sociální kapitál	22
3.4. Ekonomický kapitál	23
4. Aspekty třetí kultury významné z hlediska kapitálu.....	25
4.1. Mobilita	26
4.2. Sociální síť.....	27
4.3. Komunikace.....	29
4.4. „Třídimenzionální pohled na svět“	30
4.5. Deprese, úzkost a stres.....	32
4.6. Jazyková vybavenost	33
4.7. Přepínání kódů.....	34
4.8. Identita	35
4.9. Socioekonomický status	36
4.10. Migrační instinkt.....	39
4.11. Shrnutí	40
5. Diskuze	43
6. Závěr	45
Seznam literatury	46

1. Úvod

Vlivem mezinárodního obchodu, posléze mezinárodní komunikace, která se s obchodem váže, dochází k propojování celého světa a k tzv. deteritorializaci. (Suša, 2010) Se zmenšováním světa nebo smrštěním prostoru, jak je někdy globalizace nazývána, se pojí častější interkulturní setkání. Tato interkulturní setkání a globální charakter se projevují například v situaci, kdy se lokální firma rozrostla a rozhodla se expandovat do zahraničí, potřebuje tudíž pokrýt řízení firmy mimo původní stát, za tímto účelem vyšle do zahraničí jednoho ze zaměstnanců s jeho rodinou. Rodina žije několik let v zahraničí, děti navštěvují místní školu a kamarádí se s tamními obyvateli – jeden z mnoha příkladů, jak může vzniknout TCK neboli dítě třetí kultury v dnešní době. Jak Suša (2010, p. 21) říká, „(...) vždy existovaly vzájemné vlivy kulturní výměny, přičemž docházelo k převzetí i odmítnutí těchto sociálních výtvorů.“ Suša tímto nepřímou naznačil zjednodušený princip TCK, převzetí sociálních výtvorů. Globalizace je ve své podstatě strůjcem TCK, je to klima, které si žádá a přirozeně generuje další a další jedince, kteří jsou schopni dokonalé adaptace na tento životní styl. Nepotřebují se totiž ani adaptovat, tento globální ráz je jejich život. S rozvíjející se globalizací narůstá i nutnost mobility, potažmo množství lidí, kteří jsou do tohoto systému začleněni. Vlivem této mobility vyrůstají určité děti mimo domovinu, mnohdy i ve vícero zemích, a vyvinou si k prostředí, ve kterém vyrůstají, specifický vztah.

Tento specifický vztah se nazývá *třetí kultura*;¹ zakladatelka tohoto pojmu, socioložka Useem (1993, para. 7, vlastní překlad)² definovala třetí kulturu jako „životní styl, který je vytvářen, sdílen a učen“³ (detailnější výklad následuje v kapitole *Třetí kultura*). V pojetí Useem je tedy kultura životní styl, který je zároveň sám o sobě produktem kultury, ve které žijeme, ale zároveň sám kulturu produkuje. Z životního stylu mohou pocházet umělecká díla, práce nebo technologie. Je-li kultura životním stylem, pak jím musí být i subtyp kultury, tj. třetí kultura a v tomto smyslu je na koncept třetí kultury a TCK v práci nahlíženo, jako na životní způsob specifického typu lidí.⁴

¹ Spočívá ve zkombinování prvků dvou a více kultur a následném vytvoření a osvojení kultury třetí. Tento princip je detailněji objasněn v kapitole *Třetí kultura*.

² U veškerých cizojazyčných citací se jedná o vlastní překlad, originál je vždy k dispozici v poznámce pod čarou.

³ „(...) we began to use the term „third culture“ as a generic term to cover the styles of life created, shared, and learned (...)” (Useem, 1993, para 7.)

⁴ Third Culture Kids (TCK), International Kids, Children of All Nations, Adult Third Culture Kids (ATCK), Cross-cultural Kids (CCK), Overseas Children, Globální nomádi, Kaigaishijos – mnoho názvů značících víceméně to samé, určitou sociální jinakost oproti normálu, odlišnost.

TCK neboli děti třetí kultury, jsou zvláštní skupinou ve společnosti, jejich vývoj a akulturace takřka produkuje tzv. třetí kulturu. Tato třetí kultura je velmi úzce spjatá s vlastnostmi TCK; s výhodami, nevýhodami, typickými charakteristikami apod. Třetí kultura jakožto životní styl v podstatě spočívá ve vlastnostech TCK. Tyto vlastnosti vytvářejí jakýsi soubor znalostí, zkušeností, kontaktů, přístupů, názorů, způsobů interakce, nadhledů, možností apod. TCK si vlivem svého životního stylu, resp. většinou vlivem životního stylu svých rodičů, vyvinou takovýto soubor, který je doprovází celý život a mnohdy jim může v určitých situacích pomoci, ale samozřejmě, i uškodit. (Pollock & Van Reken, 2001) Otázkou je, zda tento soubor může být vnímán jako kapitál nebo jako náhodné střípky zkušeností. Pokud může být vnímán jako kapitál, lze jej kategorizovat do již existujících podtypů anebo se jedná o samostatný druh kapitálu? Může být třetí kultura vnímána jako potenciální kapitál moderní doby?

Pro ukotvení tématu je nutné vymezit období, o kterém se jedná. Moderní doba je, bohužel, poměrně neohraničitelný termín, což ovšem naprosto vystihuje situaci, jelikož nejsme schopni určit přesný okamžik, jasně definovat periodu, kdy vznikly TCK, tudíž třetí kultura. Nicméně moderní dobu v tomto případě lze chápat jako období, kdy došlo k nárůstu mezinárodního stěhování a celkové mezinárodní komunikace, ta se pojí především s věkem informací (tj. začátek cca poslední čtvrtiny 20. století až dodnes). I přes to, jak Pollock a Van Reken (2001, p. 6) tvrdí: „TCK nejsou nový fenomén. Byly tu odjakživa, ale doteď byly převážně neviditelné. Toto se však mění (...). Ve druhé polovině 20. století dramaticky narostlo množství lidí mající kariéru v zahraničí.“⁵ Dozvídáme se tak, že nelze stanovit přesný rok, kdy se TCK, potažmo třetí kultura, začaly ve společnosti objevovat, ale důležité je, že narůstá jejich množství, a to vlivem dnešní doby – globalizace. Před rokem 1946 bylo pro Američany, kteří nebyli misionáři nebo diplomaté, neobvyklé žít nebo se stěhovat do zahraničí, ale od té doby se pobyt v jiné zemi stal pro americké vojáky, civilisty, ale i businessmany něčím naprosto normálním a běžným. (Smith, 1994)

Hlavním cílem práce je upozornit na zmiňované téma, seznámit s ním jak sociologickou sféru, tak širokou veřejnost, rozšířit tím povědomí o TCK a třetí kultuře a zvážit, zda je možné, aby bylo na třetí kulturu pohlíženo jako na kapitál, popř. jak je tento druh kapitálu konceptualizovaný. Z toho důvodu bude třetí kultura podrobně představena a posléze zanalyzována z pohledu kapitálu.

⁵ „TCKs are not a new phenomenon. They've been around since the beginning of time, but, until now, they have been largely invisible. (...) In the last half of the twentieth century, the number of people involved in international careers of all types has grown dramatically.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 6)

Práce je relevantní jak ze sociologického, tak ze společenského hlediska. Vzhledem k tomu, že se zmiňovaným tématem, jak v České republice, tak v zahraničí, zabývá minimální množství lidí, práce přispěje všeobecným přehledem a zpracováním neotřelého tématu, o kterém se příliš neví a které je vlivem globalizace stále aktuálnější a rozšířenější. Zjištění by mohla přispět ke komplexnějšímu vnímání kapitálu, popř. iniciovat zařazení tematiky TCK do výuky.

Koncept třetí kultury a vznik tzv. dětí třetí kultury není úplně nový, nicméně naprostá většina laické veřejnosti, ale i sociologické obce, s tímto termínem dosud nepřišla do styku. Jedná se o existující a rozvíjející se koncept, nicméně poměrně málo registrovaný v poměru k jeho aktuálnosti.⁶ Mnohdy o něm neslyšeli ani TCK samotní. (Pollock & Van Reken, 2001) Z toho důvodu se mi zdá důležité tuto tematiku více propagovat i v oblasti české sociologie, jelikož se problematikou výslovně TCK zatím zabývalo poměrně malé množství odborníků, zdroje týkající se této tematiky jsou primárně anglické, pocházející ze Spojených států, kde je výskyt a „produkce“ TCK ze všeho největší. (Cottrell, 2011)⁷ Podle mých zjištění se v české sociologii tímto tématem zatím zabírala pouze jedna studentka na Masarykově univerzitě (Thompson, 2010).

Jak již bylo nastíněno, na zahraniční úrovni se problematika TCK již probírá; zejména otázka identity TCK (Pearce, 2007; Walters, 2006; Welsch 2001), adaptace či výhod a nevýhod (Hoseith, 2002) nebo studie „Reentry Program Impact on Missionary Kid Depression, Anxiety, and Stress: A Three-Year Study“ od kolektivu autorů, kteří zkoumali úspěšnost programů pomáhajících s navracením do země původu a snižující výskyt duševních onemocnění u TCK (Davis, Suarez, Crawford & Reh fuss, 2013). Avšak aktuální je i otázka kapitálu (Dobson, 2009; Igarashi & Saito, 2014; Trabka, 2014).

Ze společenského hlediska se relevance mírně prolíná se sociologickou relevancí. Jelikož téma není příliš známo v akademické sféře, není nikdo, kdo by TCK a třetí kulturu představil široké veřejnosti i mimo obor. Rozšířením povědomí na akademické půdě by se mohlo téma začít probírat i mezi běžnými „nesociology“. Vzhledem ke globalizaci a s ní spojené migraci se

⁶ Čemuž napovídá i skutečnost, že většina knižních publikací, které jsem na toto téma objevila, byla vydána v období mezi cca 1990 až 2010. (Bell-Villada, 2011; McCaig, 1996; Useem, 1993; Pollock & Van Reken, 2001; Zilber, 2009 aj.) v tomto ohledu se jedná o jakési „bible“ této tematiky. Od roku 2010 jsem vysledovala úpadek a pokud nějaká publikace vyjde, jedná se vždy o kratší formáty typu studie (Davis, Suarez, Crawford & Reh fuss, 2013; Igarashi a Saito, 2014; Trabka, 2014 aj.).

⁷ V tomto ohledu se jako jediné vymyká Japonsko, které nejen, že TCK registruje, ale má pro ně i vlastní japonské označení, které se liší v závislosti na tom, zda se jedná o jedince, který aktuálně žije v zahraničí (*kaigaishijos*), či o někoho, kdo se ze zahraničí vrátil (*kikokushijos*). (Cottrell, 2011)

zvyšuje výskyt lidí, kteří žijí v jiné zemi, než je země jejich původu. Vychovávají zde své potomky a ti se mnohdy stávají TCK, členy třetí kultury. Naprostá většina dotyčných o pojmu TCK nikdy neslyšela, a přesto by se oni sami mohli identifikovat jako TCK a ztotožňovat se se třetí kulturou. Rozšířením povědomí o existenci těchto jedinců a třetí kultury by se mohla problematika postupem času prozkoumávat hlouběji, jak na akademické půdě, tak v běžném životě, kde by jednoduchá znalost existence TCK mohla těmto lidem usnadnit soužití s ostatními a v okolí probudit toleranci a uvědomění proč jsou TCK v mnoha ohledech jiné.

2. Třetí kultura

2.1. Expatriate

Expatriate je anglický termín označující jedince, kteří žijí v cizině. Důvody pro opuštění země původu se různí. Může se jednat o dočasné i trvalé pobyty. Častým důvodem jsou push faktory typu politická či ekonomická situace v dané zemi, nezaměstnanost, život ohrožující podmínky jako např. válka apod., ale roli mohou hrát i pull faktory jakými jsou lepší životní úroveň v jiné zemi, možnost seberealizace nebo nabídka perspektivní práce.

Všichni členové rodin TCK, včetně TCK samotných, buďto jsou nebo někdy v životě byli tzv. *expatriates*, tj. lidmi žijícími v zahraničí, dále budou označováni jako *expati*, což je počestlá verze anglického pojmu, která se v dnešní době běžně užívá a zakotvuje v českém jazyce. Důležitost uvedení tohoto termínu spočívá v úzké spojitosti s tematikou TCK, jelikož, zákonitě, všichni TCK jsou expati, avšak ne všichni expati jsou TCK. Zároveň, velká část rodičů TCK jsou expati.

2.2. Kultura

Každý má jistou představu o významu pojmu kultura. Někdo si ji spojuje s uměním, literaturou, hudbou či divadlem, v tomto smyslu se jedná o tzv. vysokou kulturu. Někdo jiný si vybaví především vzdělání, kultivovanost, výchovu. Někdo další si může kulturu pojit především se společností a různorodostí kultur v závislosti na národech či regionech. Pluralita představ znázorňuje pluralitu a komplexnost samotného pojmu; příkladem je mnohotvárnost definic debatovaného termínu (Jandourek, 2007; Průcha, 2004; Sociologická encyklopedie, 2018).

Definice kultury v pojetí autorů napříč historií; tj. Pufendorfa, Hegela, Sociologické encyklopedie nebo Jandourka nevyhovují komplexnímu chápání pojmu. Pufendorf definuje kulturu především prostřednictvím projevů intelektu či vzdělání, civilizace; ignoruje zbylé možné dimenze.⁸ Hegel vnímá kulturu jako zcela abstraktní záležitost, která se pojí s duchovní interpretací a je oproštěna od přizemnosti.⁹ Sociologická encyklopedie k tématu přistupuje o něco celistvěji, představuje ji jak na úrovni duševní, tak fyzické a že mezi těmito úrovněmi dochází k propojení, čímž vzniká kultura,¹⁰ ale stále opomíjí materialistickou úroveň, lidské chování, zvyklosti nebo symboly. Z výše zmíněných autorů se, dle našeho názoru, koncept

⁸ „(...) Zahrnul do kultury všechny lidské výtvoři – spol. instituce, jazyk, vědu, morálku, zvyky odívání i bydlení.“ (Sociologická encyklopedie, 2019, para. 1)

⁹ „(...) považuje kulturu za výsledek a specifický stupeň vývoje absolutního ducha, jeho sebepoznání a sebeuskutečnění, které probíhá formou lidského poznávání.“ (Sociologická encyklopedie, 2019, para. 3)

¹⁰ „(...) specifický lidský způsob organizace, realizace a rozvoje činnosti, objektivovaný ve výsledcích fyzické a duševní práce.“ (Sociologická encyklopedie, 2019, para. 1)

kultury podařilo nejlépe vystihnout sociologovi Jandourkovi,¹¹ ale stále nebyla natolik strukturovaná a výstižná jako v pojetí pana Průchy.

Našemu pojetí kultury nejlépe odpovídá interpretace právě profesora Průchy, který dělí kulturu podle širšího a užšího pojetí. V širším pojetí „(...) zahrnuje pojem kultura všechno, co vytváří lidská civilizace – tedy jednak materiální výsledky (artefakty) lidské činnosti, jako jsou např. obydlí, nástroje, oděvy, plodiny, průmysl, dopravní a telekomunikační systémy, jednak duchovní výtvořky lidí, jako je umění, náboženství, morálka, zvyky, vzdělávací systémy, politika, právo aj.“ A v užším pojetí „(...) je pojem kultura vztahován spíše k projevům chování lidí, tedy kulturou určitého společenství se míní jeho zvyklosti, symboly, komunikační normy a jazykové rituály, sdílené hodnotové systémy, předávané zkušenosti, zachovávaná tabu.“ (Průcha, 2004, p. 45) Průcha v tomto smyslu pojal kulturu velmi komplexně; zahrnujíc do definice jak materiální, tak abstraktní dimenzi pojmu, lépe tak reflektuje projevy životního stylu. Proto, kdykoliv bude diskutováno téma kultury, tak si vybavte její význam právě ve smyslu Průchy. Jeho detailní pojetí umožňuje poukazovat na jednotlivé oblasti, ve kterých mohou být TCK zvýhodněny anebo ve kterých mohou ze sociálního hlediska vlivem svého životního stylu ztrácet.

Kulturu je v současné době možné členit na tzv. primární kulturu a sekundární kulturu. *Primární kulturou* se myslí kultura, která je praktikována v domácnosti jedince. Za předpokladu, že je manželský pár z České republiky, dá se předpokládat, že budou vařit české jídlo, sledovat česká díla, pěstovat českou mentalitu apod. Tímto způsobem je české kultuře učen i jejich potomek, který od narození vstřebává kulturu svých rodičů. Ve většině případů je tímto způsobem jedinec učen kultuře i externě, tj. v prostředí mimo domov; ve školce, škole, během volnočasových aktivit, při kontaktu s cizími lidmi. Nejběžněji k tomuto učení dochází v prostředí, které má kulturu identickou s kulturou rodin, které se v této kultuře vyskytují; tj. česká rodina v České republice. Tato externí kultura nebo kultura okolního prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá a žije je tzv. *sekundární kultura* a ti, jejichž primární a sekundární kultura nebyla stejná, jsou většinou TCK.

¹¹ „Souhrn životních forem, hodnotových představ a životních podmínek obyvatel na časově a prostorově omezeném úseku. Pojem kultura naznačuje, že lidé nežijí pouze podle pravidel daných přírodními zákonitostmi. Slovo kultura je mnohoznačné (...).“ (Jandourek, 2007, p. 136)

2.3. Kdo jsou děti třetí kultury?

Jak zkratka TCK napovídá, tímto pojmem jsou označovány děti, jedinci do 18 let. S TCK se ale pojí i tzv. ATCK (adult third culture kids) čili dospělé TCK. Takto jsou označováni jedinci se zkušenostmi TCK, ale starší 18 let. Přesto, že je v rámci celé práce používán pojem TCK, myslí se tím jak TCK, tak ATCK, ale pro účely práce je používáno především označení TCK.

Základní problematika TCK již byla vymezena v úvodu, nyní budou TCK představeny více do hloubky, především čím se vyznačují a jak se od sebe jednotliví jedinci mohou lišit. Koncept TCK je založen na bázi vystavování primární kultury, tj. kultury, ze které rodina původně pochází a sekundární kultury, tj. kultury, ve které rodina aktuálně žije. Předpokládá se, že dochází k jakémusi zkombinování prvků těchto dvou kultur a vytvoření a osvojení kultury třetí. Zároveň přikládám oficiální definici pojmu:

Dítě třetí kultury (TCK) je někdo, kdo strávil významnou část vývojových let mimo kulturu svých rodičů. TCK si vyvine vztah ke všem kulturám, zároveň se však necítí být úplnou součástí žádné z nich. Ačkoliv si TCK v životě osvojí různé prvky z jiných kultur, pocit sounáležitosti má s jedinci obdobného zázemí.¹² (Pollock & Van Reken, 2001, p. 19)

Velkým specifikem TCK je, že jedince třetí kultury spojuje jejich různorodost. Ačkoliv tato informace zní jako mnohokrát opakované klišé, v případě TCK se jedná o extrémně variovanou kulturu v náboženství, rase, přesvědčeních, zázemí, zkušenostech a mnoha dalších faktorech. Tím se všechny TCK stávají natolik různorodé, že právě touto různorodostí mohou být považovány za stejné. Kromě zmiňované různorodosti je mnohdy spojují zejména osobní zkušenosti, kterými si prošly všechny TCK minimálně jednou a tím je loučení se, stěhování, přesun a zabydlení se na novém místě, resp. v nové zemi. Časté přemísťování a s ním spojené události jsou nejvíce jednotícím prvkem TCK. Taktéž důležitým prvkem, který odlišuje TCK např. od dětí migrantů je mnohdy socioekonomický status jejich rodičů, resp. TCK ve většině případů žijí v určité bublině, která je odvozena od zaměstnání jejich rodičů (tj. OSN, diplomacie – vláda, business, armáda, popř. misie), což přispívá ke kumulaci a reprodukci kapitálu, ale naopak může komplikovat chápání života mimo tuto bublinu.

¹² „A Third Culture Kid (TCK) is a person who has spent a significant part of his or her developmental years outside the parents' culture. The TCK builds relationships to all of the cultures, while not having full ownership in any. Although elements from each culture are assimilated into the TCK's life experience, the sense of belonging is in relationship to others of similar background.“ (Pollock & Van Reken, 200, p. 19)

Jako nejbližší alternativní označení dětí třetí kultury se někdy používá slovní spojení *globální nomád*, které představila McCaig (dle Bell-Villada, 2011, p. x). Podle ní „[j]e globální nomád kdokoliv s jakoukoliv národností, kdo žil mimo zemi původu svých rodičů před dosažením dospělosti, z důvodu zaměstnání rodičů.“¹³ Tato definice nebere v potaz propojení či odlišné vnímání kultur, je postavena čistě na zahraničním pobytu, který byl podmíněn zaměstnáním rodiče nebo obou rodičů. Označení globální nomád není tak časté jako TCK a pro účely této práce je z důvodu absence kulturní dimenze nevyhovující.

2.3.1. Typologie dětí třetí kultury

Ačkoliv jsou TCK samy o sobě poměrně specifickou skupinou, existují různé typy dětí třetí kultury. TCK je možné členit podle pracovní náplně jejich rodičů, tj. business, diplomacie – vláda, vojenské zaměření nebo misionářství, někdy též práce pro neziskové organizace. (Hervey, 2009; Wrobbel & Plueddmann, 1990) Dětem zaměstnanců v misionářské službě se přezdívá MKs, tj. *Missionary Kids* a za „[n]ejvíce mezinárodně mobilní americké TCK se považují děti diplomatů.“¹⁴ (Cottrell, 2011, p. 63)

Dále Pollock a Van Reken (2001) vytvořili typologii TCK na základě vnějších a vnitřních znaků, tj. jak jedinec vypadá a jak smýšlí. Jak je z obrázku patrné, ustanovili čtyři typy: *foreigner* (cizinec), *hidden immigrant* (skrytý imigrant), *adopted* (adoptovaný) a *mirror* (zrcadlo).

Cizinec Vypadá jinak Smýšlí jinak	Skrytý imigrant Vypadá stejně Smýšlí jinak
Adoptovaný Vypadá jinak Smýšlí stejně	Zrcadlo Vypadá stejně Smýšlí stejně

Zdroj: Pollock a Van Reken, 2001, p. 53

Foreigner (cizinec) – vypadá jinak, smýšlí jinak: Toto je tradiční model TCK v hostující kultuře. Liší se od těch, kteří je obklopují jak ve vzhledu, tak ve světonázoru. Ony i jejich okolí vědí, že jsou cizinci. V některých případech (např. mezinárodní adopce) může být tato kategorie aplikována i na TCK v jejich zemi původu.

¹³ „A global nomad is anyone of any nationality who has lived outside their parent’s country of origin (or their „passport country“) before adulthood because of a parent’s occupation.“ (McCaig dle Bell-Villada, 2011, p. x)

¹⁴ „The most internationally mobile American TCKs are children of diplomats (...).“ (Cottrell, 2011, p. 63)

Adopted (adoptovaný) – vypadá jinak, smýšlí stejně: Některé TCK se liší svým vzhledem od ostatních členů hostující kultury, ale žily v tomto prostředí tak dlouho a ukotvily se v této kultuře natolik, že jejich chování a světonázor je identický se členy dané kultury. Zatímco TCK se mohou v této kultuře cítit velmi komfortně, ostatní členové mohou jedince vnímat jako cizince.

Hidden immigrant (skrytý imigrant) – vypadá stejně, myslí odlišně. Když se TCK vrátí do své země původu nebo když vyrůstají v zemích, kde se fyzicky podobají většině místních obyvatel, zdají se být stejné jako ti, kteří je obklopují, ale vnitřně tyto TCK nahlíží na život v této kultuře naprosto odlišně. Nicméně, jejich okolí se domnívá, že jsou na pohled stejné jako uvnitř, jelikož jsou si fyzicky podobní.

Mirror (zrcadlo) – vypadá stejně, myslí stejně: Některé TCK si jsou se členy hostující kultury podobné nejen fyzicky, ale žily v této kultuře tak dlouho, že si ji adoptovaly i na hlubší úrovni. Za předpokladu, že neukážou svůj pas by nikoho nenapadlo, že nejsou občany této kultury. TCK které se vrátí do země původu po roce či dvou strávených v zahraničí nebo které byly v zahraničí pouze ve velmi raném dětství, by také spadaly do této kategorie. Ačkoliv žily v zahraničí, jejich hlubší vnímání kultury zůstalo pevně zakořeněno v kultuře jejich původu a naprosto se s ní ztotožňují.¹⁵ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 53 - 54)

Toto členění potvrzuje silnou diverzifikaci TCK i v rámci již takto úzkého pojetí. Stejně tak se jednotlivé TCK liší na základě toho, jak dlouho žily mimo zemi původu, v kolika zemích žily nebo jaké školy navštěvovaly. (Cottrell, 2011) Vnímání kultury a přebírání jejích prvků se liší v závislosti na typu TCK, ale samozřejmě se systém osvojování liší i jedinec od jedince, jelikož záleží na osobnostních charakteristikách. Všechny z vyjmenovaných kategorií ovlivňují,

¹⁵ *Foreigner – look different, think different.* This is the traditional model for TCKs in the host culture. They differ from those around them in both appearance and worldview. They know and others know they are foreigners. In a few cases (e.g., international adoption), this category may apply to TCKs in their official home culture as well. *Adopted – look different, think alike.* Some TCKs appear physically different from members of the surrounding culture, but they have lived there so long and immersed themselves in the culture so deeply that their behavior and worldview are the same as members of that culture. While TCKs may feel very comfortable relating to the surrounding culture, others may treat them as foreigners.

Hidden immigrant – look alike, think different. When TCKs return to their home culture, or when they grow up in countries where they physically resemble the majority of the citizens of that country, they appear like those around them, but internally these TCKs view life through a lens that is different from the dominant culture as any obvious foreigner. People around them, however, presume they are the same as themselves inside, since they appear the same outside.

Mirror – look alike, think alike. Some TCKs not only physically resemble the members of their host culture, but they have lived there so long that they have adopted the deeper levels of that culture as well. No one would realize they aren't citizens unless they show their passports. TCKs who return to their home culture after spending only a year or two away or who were away only at a very young age may also fit in this category. Although they have lived abroad, their deeper levels of culture have remained rooted solidly in the home culture and they identify with it completely. (Pollock & Van Reken, 2001, p. 53 - 54)

jakým způsobem, a především do jaké míry jsou TCK schopny uchopit potenciál jejich životního stylu, třetí kultury a převést jej na kapitál, popř. jej dále investovat a těžit z něj.

2.3.2. *Kulturní identita*

Kulturní identita je téma, které TCK doprovází většinu života. Otázky typu „Odkud jsi? Kdo jsi?“ apod. jim jsou opakovány s každým novým přítelem či školou. Samy se mnohdy nejsou schopny identifikovat, nevědí, že existuje pojem, který vystihuje jejich situaci, tj. TCK a zodpovídají zmiňované otázky různorodými způsoby. Tato kapitola slouží k nastínění problémů identity, kterými TCK trpí a jimiž se budeme později zabývat více do hloubky.¹⁶

V běžné rodině se „[d]ítě rodí do kultury svých rodičů a v průběhu socializace si osvojuje specifické kulturní charakteristiky. (...) Jedná se o proces tzv. enkulturace čili o jakési postupné začleňování se do kultury.“ (Morgensternová & Šulová, 2007, p. 35) Do jaké kultury se ale rodí TCK? Jaké specifické kulturní charakteristiky si TCK osvojují? Do jisté míry jsou to zajisté kulturní prvky rodičů, ale mohou TCK sdílet primární kulturu zcela? Ve standardním procesu vývoje si „[d]ítě postupně vytváří i tzv. kulturní identitu, vědomí příslušnosti k určité kultuře, a přijímá očekávání, jež má jeho okolí.“ (Morgensternová & Šulová, 2007, p. 35) Jak může TCK přijímat očekávání, jež má jeho okolí, když se skladba okolí, a tudíž i její očekávání, diametrálně odlišují. Jakým způsobem se enkulturační mechanismus TCK vyrovnává s rozptyly sociálních norem?

Morgensternová a Šulová (2007, p. 37) dále zmiňují: „Rodiče předávají dítěti svoji kulturní zkušenost a jsou nositeli kulturní kontinuity. Zároveň tak předpokládají i určitou stabilitu kulturního systému (svět bude pro naše dítě stejný jako pro nás), což je předpoklad mylný, protože kulturní prostředí se neustále mění.“ Autorky pochybují o kulturní kontinuitě z důvodu proměny kulturního prostředí v čase. Domněnka kulturní kontinuity se ukazuje jako obzvláště problematická, když je zasazena do kontextu TCK, kdy nejen, že dochází k proměnám v čase, ale navíc je kulturní vnímání TCK odlišné už jen samou podstatou třetí kultury. Tím je myšleno, že nejen, že je předpoklad o kulturní stabilitě systému mylný proto, že se mění v čase, ale princip třetí kultury možnost této kulturní stability zcela rozvrací svou koncepcí kulturní plurality.

¹⁶ Viz kapitola *Aspekty třetí kultury významné z hlediska kapitálu*, subkapitoly *Identita a Deprese, úzkost a stres*

2.3.3. *Passport country*

Na téma kulturní identity navazuje termín, který se často používá v souvislosti s TCK, tzv. „passport country“. Termín by mohl být přeložen jako země, kterou mají jedinci uvedenou v pasu jako zemi jejich původu. Záměrně je užíván tento termín, jelikož pojem domov je u TCK velice variabilní. Např. v případě TCK pocházejícího ze Spojených států, které žilo většinu života v Singapuru nebo v Belgii se může zdát, že je jeho domov právě v Singapuru nebo v Belgii anebo dokonce částečně v obou zemích, ale je důležité podotknout, že Spojené státy tento jedinec většinou nevnímá jako domov. Z toho důvodu se země původu nazývají tzv. „pasové země“. Zároveň tento termín vyjadřuje neutralitu a distancovanost od země původu, jelikož pojem *původ* může evokovat citové zabarvení, resp. implikovat existenci vztahu k dané zemi, což v případě TCK mnohdy není pravda. Tímto je poukázáno na správnou terminologii, nicméně, z důvodu překladu a pro zjednodušení je v práci užíváno slovní spojení *země původu*.

2.3.4. *Transnacionalismus*

Pojem transnacionalismus by mohl být mylně zaměňován za koncept třetí kultury a TCK, z toho důvodu je důležité pojem patřičně vymezit a objasnit jeho odlišnost od třetí kultury. Stěhování rodin do zahraničí je v případě TCK téměř vždy na popud zaměstnavatele jednoho či obou rodičů. Záměrně je zde užít termín stěhování, nikoliv migrace, jelikož transnacionalismus je spojován především s migrací a jedinci, kteří jsou součástí transnacionalismu, jsou označováni jako tzv. přistěhovalci. To je první důležitý rozdíl, rodiny TCK jsou do zahraničí vysílány v rámci zaměstnání, transnacionální migranti se přemisťují z různých důvodů.¹⁷

Dalším stěžejním rozdílem je vazba na zemi původu. „[T]ransmigranti (...) nerezignují na udržování sociálních vztahů propojujících je s místem původu a nevzdávají se svých původních identit.“ (Szaló, 2007, p. 7 - 8) Transnacionální migrace se vyznačuje právě přes-hraničními sociálními vztahy přistěhovalců s jejich původním domovem, ať už formou udržování vztahů na dálku nebo tzv. sociálními remitencemi, které migranti přenášejí do kultur, ve kterých se usadí. (Szaló, 2007) U transmigrantů je evidentní silná vazba na primární kulturu. V případě třetí kultury a TCK je tomu ba přímo naopak. TCK mnohdy ani nemají s kým udržovat v zemi původu vztah, na co navázat, jelikož nejsou ve své primární kultuře dostatečně zakotveny

¹⁷ Viz push a pull faktory v subkapitole *Expatriate*

a lpění na primární kultuře pro ně není typické, právě z důvodu třetí kultury. A otázka, co je pro TCK původní identita, je prakticky nezodpověditelná.

Třetí nejstěžejnějším faktor odlišující transnacionalismus od konceptu třetí kultury je neustálé vědomí konečnosti pobytu rodin TCK. Migranti se na rozdíl od TCK stěhují relativně dobrovolně v tom smyslu, že TCK za sebe do 18 let nenesou zodpovědnost a stěhují se v podstatě kam se jim řekne, záleží na jejich rodičích. V případě migrantů ale samozřejmě záleží na push faktorech typu válka v jejich zemi apod. Nicméně, „[n]a rozdíl od imigrantů, rodiny TCK většinou očekávají, že se dříve nebo později vrátí natrvalo do země původu.“¹⁸ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 22) Naopak, v případě migrantů se předpokládá, že se v zemi jejich výběru usadí a do země původu se již nevrátí. (Cottrell, 2011) Dále pak, rodinám TCK je země pobytu většinou přiřazena, maximálně mohou rodiče vyjádřit preference nějaké země a co je nejpodstatnější, vědí, že pobyt v této zemi skončí. Někteří, v závislosti na organizaci, pro kterou rodiče pracují, vědí na kolik let se do země stěhují, ale některým je doba sdělena jen orientačně anebo vůbec, jelikož se jednoduše neví, na jak dlouho budou služby rodičů TCK v dané zemi zapotřebí. Nicméně, vždy je zde vědomí konečnosti.

2.4. Definice třetí kultury

Samotný termín třetí kultura se vyskytuje poměrně ojediněle. Téměř vždy je zahrnut v rámci pojmu „děti třetí kultury,“ ačkoliv by se dalo očekávat, že se termín třetí kultura bude vyskytovat častěji, vzhledem k tomu, že se jedná o zastřešující pojem, ze kterého byly děti třetí kultury vyvozeny. Nicméně, je nutné pochopit, jak si jsou zmiňované termíny blízké. Pochopení toho, kdo jsou TCK je stěžejní nejen pro následnou analýzu třetí kultury jakožto kapitálu, ale především proto, že třetí kultura je definována právě prostřednictvím TCK. Samotný termín třetí kultura „[b]yl poprvé použit v roce 1950 sociálními vědci Drs. John a Ruth Hill Useem, když jeli na rok do Indie studovat Američany, kteří zde žili a pracovali jako FSO (foreign service officers),¹⁹ misionáři, techničtí pracovníci mezinárodní pomoci v oblasti války, businessmani, učitelé a zástupci médií.“²⁰ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 20) Původně třetí kulturu označili za „*interstitial culture*“ čili kulturu mezi kulturami.

¹⁸ „Unlike immigrants, third culture families usually expect at some point to return permanently to live in their home country.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 22)

¹⁹ Pověřený zaměstnanec diplomatických služeb Spojených států amerických

²⁰ „Two social scientists, Drs. John and Ruth Hill Useem, coined the term *third culture* in the 1950s, when they went to India for a year to study Americans who lived and worked there as foreign service officers, missionaries, technical aid workers, businessman, educators, and media representatives.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 20)

Definice samotné třetí kultury je pro účely této práce následovná: Třetí kultura vzniká zkombinováním kultury primární (tj. kultury rodičů, původu) a sekundární (tj. kultury, ve které dotyčný vyrůstal nebo která jej obklopovala). Tímto zkombinováním si dotyčný vytváří soubor znalostí, osobních charakteristik, praktických dovedností, vztahových schopností apod., které jsou pro danou skupinu, tj. TCK, specifické vlivem kombinace různých prostředí, ve kterých dotyčný vyrůstal. Jak již bylo zmíněno v úvodu, socioložka Useem označila třetí kulturu za „životní styl, který je vytvářen, sdílen a učen“. Tvrdí, že děti třetí kultury jsou jednoduše dětmi, které doprovází své rodiče v jiné kultuře.²¹ (Useem, 1993, para. 7) Přesto, že se v literatuře (Useem, 1993; Pollock & Van Reken, 2001; Bell-Villada, 2011; Cottrell, 2011) hovoří o třetí kultuře, ve skutečnosti autoři popisují spíše životní styl a charakteristiky TCK. Je tedy otázkou, co se skutečně míní třetí kulturou a co životním stylem; zda třetí kultura není spíše označení pro životní způsob. Vzhledem k tomu, že je téma třetí kultury vnímáno prostřednictvím vlastností TCK a prostředí, které je utváří, třetí kultura je pro účely práce vnímána právě z pohledu životního stylu a co TCK a jejich rodinám přináší nebo naopak ubírá z hlediska kapitálu.

²¹ „(...) we began to use the term „third culture“ as a generic term to cover the styles of life created, shared, and learned (...). The term „Third Culture Kids“ or TCKs was coined to refer to the children who accompany their parents into another society.“ (Useem, 1993, para. 7)

3. Kapitál

Všeobecně relevantními koncepty kapitálu pro téma TCK je vnímání kapitálu jako komplexního souboru mnoha faktorů a samotné hlubší dělení na kapitál finanční, přírodní²² a především lidský. (Giddens, 2013) Konkrétnější relevantní koncept je dělení kapitálu na kulturní a sociální či společenský. (Lamont & Lareau, 1988; Bourdieu, 1986) Všechny kategorie²³ jsou propojeny se třetí kulturou. Jakým způsobem a co je spojuje bude objasněno v kapitole *Aspekty třetí kultury významné z hlediska kapitálu*. Nejprve ovšem budou představeny jednotlivé typy kapitálu, a jak jsou z pohledu této práce vnímány pro následnou analýzu.

3.1. Lidský kapitál

Ekonom Smith,²⁴ od kterého pochází současné pojetí lidského kapitálu, rozlišoval lidský kapitál jako *zkušenost* „která byla spojována se specializací aktivit v ekonomii založené na dělbě práce“²⁵ a jako *vzdělání* „které je realizovatelné především na školách nebo prostřednictvím učňovství.“²⁶ (Spengler, 1977, p. 33) Vytváření lidského kapitálu je motivováno přirozenou potřebou neustálého sebezdokonalování, ať sebe samého nebo prostředí, ve kterém se člověk vyskytuje. (Spengler, 1977) Podle aktuálnějšího amerického ekonoma Beckera, který tento pojem popularizoval, se „[l]idský kapitál vztahuje k vědomostem, informacím, nápadům, dovednostem a zdraví jedinců.“²⁷ Lidský kapitál považuje za „nejdůležitější formu kapitálu moderních ekonomik.“²⁸ (Becker, 2002, p. 3) To může být dáno trendem neustálého sebezrovoje, který nejen, že rozvíjí jedince a poskytuje mu např. větší šanci uplatnění na pracovním trhu, ale otevírá tak i nové možnosti, do kterých lze investovat, a které tudíž přispívají do ekonomického koloběhu.

²² Toto je jediný typ kapitálu, kterému v práci nebude věnována pozornost, jelikož je tématu příliš vzdálený.

²³ Kromě zmíněného přírodního kapitálu (viz pozn. pod čarou č. 22).

²⁴ Adam Smith byl ekonom 18. století. Položil základy pro koncept lidského kapitálu, jehož počátky se běžně datují až od poloviny 20. století.

²⁵ „which was associated closely with the specialization of activities in an economy based on division of labor (...)“ (Spengler, 1977, p. 33)

²⁶ „realizable mainly in schools and colleges or through arrangements such as apprenticeship.“ (Spengler, 1977, p. 33)

²⁷ „Human capital refers to the knowledge, information, ideas, skills, and health of individuals.“ (Becker, 2002, p. 3)

²⁸ „(...) the most important form of capital in modern economies.“ (Becker, 2002, p. 3)

3.2. Kulturní kapitál

Tématikou kapitálu se zabýval francouzský sociolog a antropolog Bourdieu (1986), který rozlišoval tři typy kapitálu: ekonomický, kulturní a sociální. Doposud byla kumulace a reprodukce kapitálu spojována pouze s financemi, tj. s ekonomickým kapitálem, nicméně Bourdieu tvrdil, že lze kumulovat a reprodukovat i jiné typy kapitálů; například kulturní a sociální.

Kulturní kapitál považoval „za určitých podmínek převoditelný na ekonomický kapitál a že může být institucionalizovaný ve formě školské kvalifikace,“²⁹ (Bourdieu, 1986, p. 16) tj. dosažené vzdělání jedince nebo nějaké certifikáty potvrzující jedincovo rozšířené vzdělávání. Kulturní kapitál může existovat ve třech formách: ve vtěleném stavu, objektivovaném stavu a institucionalizovaném stavu. Jako příklady vtěleného stavu Bourdieu uvádí „dlouhotrvající sklony mysli a těla,“³⁰ to jsou různé postoje nebo způsoby chování jedince. Objektivovanou formu vysvětluje prostřednictvím „kulturních statků jako jsou obrazy, knihy, slovníky, nástroje, stroje atd.“³¹ To jsou fyzické předměty, se kterými lze manipulovat, skupovat je anebo naopak dále přeprodávat. A konečně institucionalizovaný kapitál, o kterém se Bourdieu (1986, p. 17) vyjadřuje jako o „způsobu objektivizace“.³² Tato forma kapitálu koresponduje s výše zmíněným dosaženým vzděláním a celkově školskými dovednostmi.

Může se zdát, že lidský a kulturní kapitál jsou relativně stejné druhy kapitálu, a proto je nutné objasnit čím se liší. To výstižně shrnuje Dopita (2007, p. 81): „Lidský kapitál je schopností udělat práci, je to úhrn technických dovedností, zatímco kulturní kapitál je vědění o tom, jak se práce dělá, je symbolickou dovedností. Mezi lidským a kulturním kapitálem (či přesněji mezi jeho nositeli) není rozdíl v kvantitě, protože prosté kvantitativní kumulování objemu lidského kapitálu nevede ke vzniku kapitálu kulturního.“ Lidský kapitál je tedy něco na čem může jedinec pracovat, resp. může pracovat sám na sobě, dále rozvíjet své schopnosti. Dalo by se říci, že lidský kapitál reflektuje míru kulturního kapitálu.

Lze předpokládat reprodukci kulturního kapitálu prostřednictvím sociálního původu, resp. rodičů a obzvláště institucionalizovaná forma kulturního kapitálu má potenciál jedince sociálně zvýhodňovat. Je-li někdo kupříkladu na gymnáziu, má větší šanci se dostat na vysokou školu. Dokončí-li vysokoškolské studium, má větší šanci na získání práce. Úroveň vysokoškolského

²⁹ „(...) cultural capital, which is convertible, in certain conditions, into economic capital and may be institutionalized in the form of educational qualifications (...)“ (Bourdieu, 1986, p. 16)

³⁰ „long-lasting dispositions of the mind and body“ (Bourdieu, 1986, p. 17)

³¹ „cultural goods (pictures, books, dictionaries, instruments, machines, etc.)“ (Bourdieu, 1986, p. 17)

³² „a form of objectification (...)“ (Bourdieu, 1986, p. 17)

vzdělání může hrát roli i v prestiži povolání, kdy někdo ze školy s výborným renomé má větší šanci získat vybrané prestižní zaměstnání než někdo jiný, z méně uznávané školy.

Vlivem prostředí, ve kterém se držitel kulturního kapitálu pohybuje může nabýt i specifických fyzických (gestikulace, držení těla) nebo verbálních projevů (přízvuk, slovní zásoba, vyjadřovací schopnosti) demonstrující kulturní kapitál.³³

3.3. Sociální kapitál

Součástí životů nás všech je mezilidská interakce. Prostřednictvím této interakce se utváří vztahy a tím kontakty. Některé vazby s kontakty jsou hlubší, jedná se o rodinu či přátele a některé vazby jsou naopak slabší, ty udržujeme s tzv. známými. „[S]íla vazby je (...) kombinace množství času, emocionální intenzity, intimity (...) a vzájemných služeb, které charakterizují tuto vazbu.“³⁴ (Granovetter, 1973, p. 1361) Na základě toho jsme schopni říci jaký vztah s kým máme. Je běžné mít větší množství vazeb na úrovni známosti, a naopak méně na úrovni přátel, o to silnější však tyto vazby zpravidla jsou. Se sociálním kapitálem souvisí oba druhy vazeb, ale každý má jiný přínos.³⁵

Sociální kapitál se dle Bourdieuho (1986, p. 16) „skládá ze sociálních závazků („konexí“), které jsou za určitých podmínek převoditelné na ekonomický kapitál (...).“³⁶ Osobně tento druh kapitálu považuji za prostředek, kde se setkávají všechny zbylé kapitály; kulturní, lidský i ekonomický. Především z toho důvodu, že každý jedinec je vlastníkem nějakého kapitálu, liší se pouze druh a jeho množství. Od druhu a množství kapitálu se také odvozují situace, během kterých k výměně kontaktů dochází; ať už prostřednictvím osobního kontaktu nebo zprostředkovaným doporučením.³⁷ Kombinace kulturního, lidského a někdy i ekonomického kapitálu zapříčiní přítomnost na daném místě,³⁸ zde může dále probíhat

³³ Při užívání českého jazyka je běžné zařazovat lidi podle regionu, ale např. v angličtině bylo v minulosti opravdu zřetelné kastování na základě přízvuku. Dodnes si např. královská rodina a šlechta zakládá na specifické výslovnosti.

³⁴ [T]he strength of a tie is a (...) combination of the amount of time, the emotional intensity, the intimacy (...), and the reciprocal services which characterize the tie.“ (Granovetter, 1973, p. 1361)

³⁵ Viz subkapitola *Sociální síť*

³⁶ „(...) social capital, made up of social obligations („connections“), which is convertible, in certain conditions, into economic capital (...).“ (Bourdieu, 1986, p. 16)

³⁷ Kdy se setkají dva lidé a jeden z nich druhého odkáže na svého známého. Nejedná se o přímý osobní kontakt s doporučovanou osobou, ale o zprostředkovaný kontakt, který v ten okamžik poskytla osoba druhá.

³⁸ Příkladem může být prostředí, které je relativně všem dosažitelné, jako je škola, ale i vyložené exkluzivní společenské události. Pro to, aby se sešli různí lidé na jedné škole musejí mít určitý kulturní, lidský a v návaznosti na tom, o jakou školu se jedná, možná i ekonomický kapitál. Kdyby ne, byla by to známka nedostatečné kapacity ke studiu, znalostí, dovedností, společenského zařazení. V případě exkluzivního sociálního setkání se jedná o to samé jen v jiné míře.

„(...) investice zdrojů s předpokládaným návratem na trh,“³⁹ jak definuje sociální kapitál sociolog Lin (2011, p. 15).

V běžné praxi si lze účinky sociálního kapitálu představit například v situaci, kdy jedinec shání práci a díky tomu, že v nějaké firmě zná vedoucího, tak v této firmě dostane nabídku zaměstnání a je přijat. Tento jedinec využil známosti, či jak Bourdieu říká konexe, aby získal zaměstnání – to je výtěžek z této situace.

Na tomto principu funguje i dnes poměrně populární *networking*, díky kterému se jsou někteří jedinci schopni lépe uplatnit nebo dosáhnout svého cíle. Jandourek (2007, p. 119) na toto téma naráží při definování samotného sociálního kapitálu, kdy tvrdí, že „(...) [j]edinec rozmnožuje svůj sociální kapitál tím, že vyhledává a vytváří nové kontakty s takovými osobami, které samy již nějaký kapitál (sociální, hmotný nebo finanční) mají. Osoby, mezi kterými taková směna probíhá, často vytvářejí různá exkluzivní sdružení, (...) ve kterých se jimi získané kontakty dále upevňují.“ TCK jsou v tomto ohledu uzavřená komunita v rámci organizace zaměstnavatele jejich rodičů. V této uzavřené komunitě spolu TCK interagují především ve škole, kde se většinou i seznámí, a potom i mimoškolně.

3.4. Ekonomický kapitál

Ekonomický kapitál, z jehož principu vyústily zbylé existující kapitály, je podle Bourdieuho (1986, p. 16) „okamžitě a přímo převoditelný na peníze.“⁴⁰ Tím získává jedinec peněžní kapitál, zisky v podobě financí. Peněžní kapitál může být získán a kumulován prostřednictvím vlastních dovedností, darů anebo dědictví. Zároveň se ale stává prostředkem k rozvoji, někdy i k samotnému dosažení, těchto schopností. Tím se vytváří kruh souvislostí mezi získáváním schopností k dosažení ekonomického kapitálu a dosahování schopností prostřednictvím ekonomického kapitálu. Je-li někdo držitelem finančního obnosu, který může investovat do oblasti vlastní volby, nabývá tím značné výhody oproti jedincům, kteří takovýto kapitál nevlastní. Může tento obnos vložit např. do rozvoje svého lidského (jazykové kurzy, fitness, konzultace s psychologem) nebo i kulturního kapitálu (muzeum, divadlo, kurz etikety). Z této ukázky je zřejmé, že mezi jednotlivými druhy kapitálů existuje vztah. S každým kapitálem, který jedinec vlastní, má zároveň větší šanci získat nebo rozvíjet kapitály jiné. Vlastněním finančního kapitálu může jedinec zjednodušit přístup a rozvoj dalších kapitálů, jelikož si může

³⁹ „(...) investment of resources with expected returns in the marketplace.“ (Lin, 2011, p. 15)

⁴⁰ „which is immediately and directly convertible into money (...)“ (Bourdieu, 1986, p. 16)

dovolit prostředky k jeho získání. Zároveň, vlastnictví lidského, kulturního a sociálního kapitálu může přispět k získání kapitálu ekonomického.

4. Aspekty třetí kultury významné z hlediska kapitálu

„Žít v cizí kultuře pomáhá. Provdát se či oženit se do cizí kultury je ještě lepším řešením. Být multikulturním dítětem s sebou přináší mnohočetné dovednosti, ale také mnohočetné problémy.“⁴¹ (Galtung, 2003 dle Morgensternová, Šulová & Schöll, 2011, p. 65)

V této kapitole budou adresovány následující aspekty⁴²: mobilita, sociální síť, komunikace, třídimenzionální pohled na svět, deprese, úzkost a stres, jazyková vybavenost, přepínání kódů, identita, socioekonomický status a migrační instinkt. Tyto oblasti budou podrobeny analýze toho, jakým způsobem se vážou k různým druhům kapitálu (zda jsou samy kapitálem, nebo mají potenciál kapitál zmnožovat či naopak mohou redukovat jiné druhy kapitálu apod.). Aspekty, které třetí kultura skýtá mohou být (ne)výhodné jak pro jedince, tak komunitu či celou společnost; jednotlivé oblasti jsou proto chápány se zaměřením především na TCK, ale jsou porovnávány např. s ne-TCK nebo s celou danou kulturou či společností. Na každý aspekt se tímto snažíme nahlížet z více úhlů pohledu.

McCaig (1996, p. 101) se k TCK vyjadřuje následovně: „V době, kdy globální vize je zcela nezbytná, kdy dovednosti mezikulturní komunikace, jazykové schopnosti, vyjednávání, diplomacie a zvládání diverzity jsou rozhodující, globální nomádi jsou v těchto oblastech vybaveni v osmnácti letech lépe než většina dospělých...“⁴³ Její názor přesně vystihuje celý koncept a my si představíme jak.

TCK vyrůstají v privilegovaném prostředí, kde získávají jisté předpoklady;⁴⁴ ať už v oblasti sociálních dovedností, budoucí kariéry nebo jejich vlastního životního stylu. Nejen, že se TCK obvykle rodí do vysoko statusového prostředí, ale prostřednictvím třetí kultury nabývají dalších privilegií, která mohou být získána jen dlouhodobým pobytem, především ve formativních letech vývoje. Psycholog Austin (1986) došel k závěru, že zahraniční zkušenost je pro expaty zvláště přínosná, pokud stráví v cizině více než čtyři roky života, protože pouze zmiňovaný dlouhodobý pobyt je schopný poskytnout proniknutí do mentality obyvatel a vstřebání tamní kultury.

⁴¹ “Living in another culture helps. Marrying into one is even better. Being a multicultural child can be a formula for multiple skills, but also for multiple problems.” (Morgensternová, Šulová & Schöll, 2011)

⁴² Následující aspekty byly vybrány na základě nejčastější výskytu nebo nejjasnější charakteristiky TCK, současně však musely mít souvislost s kapitálem.

⁴³ „In an era when global vision is an imperative, when skills in intercultural communication, linguistic ability, mediation, diplomacy, and the management of diversity are critical, global nomads are better equipped in these areas by the age of eighteen than are many adults...“ (McCaig, 1996, p. 101)

⁴⁴ Viz subkapitola *Socioekonomický status*

4.1. Mobilita

S životním stylem TCK se neoddělitelně pojí časté přemísťování. V některých případech, v závislosti na organizaci, pro kterou rodiče TCK pracují, může jít o období od několika měsíců po mnoho let. Konkrétně v diplomacii jsou nejčastější turnusy po přibližně třech nebo čtyřech letech, takže se rodiny mohou víceméně připravit na dobu strávenou v dané zemi. Naopak, v případě zaměstnanců OSN se může jednat i o deset let strávených v jedné zemi. Za takovýchto podmínek lze předpokládat, že i vazba s danou zemí, pokud vůbec nějaká je, a jejími obyvateli, se různí v závislosti na čase v ní strávené.

Nejčastěji oceňovaným benefitem třetí kultury, který se pojí se zmiňovanou mobilitou, je cestování, navštěvování nových míst, objevování kultur; ať už v rámci samotného stěhování do nové země nebo cestováním po ní a jejím okolí. Jedná se totiž o nejviditelnější rozdíl od standardního životního stylu. Nejvíce tuto výhodu adresují občané země původu; často se mylně domnívají, že jsou rodiny TCK na permanentní dovolené. Výhodou, kterou zahraniční zkušenost jednoznačně přináší, je to, že o čem se jiní pouze učí prostřednictvím knih či filmů, TCK prožívají. (Pollock & Van Reken, 2001) Takovouto zkušeností jsou TCK obohaceni automaticky, ať si to uvědomují nebo ne, jelikož se do dané země musejí nějak přepravit a existovat v ní. Jedná se tak o nejsnáze nabytý kapitál prostřednictvím nucené zkušenosti.

Časté stěhování a změny prostředí si vynucují od TCK velkou adaptabilitu a flexibilitu. Tyto prvky jsou v pracovním světě oceňovány, poskytují TCK výhodu oproti jiným kandidátům, nicméně v míře, ve které se týkají TCK, mohou mít nepříjemné dopady. TCK se pohybují ve světě neustálé nejistoty, což má vliv na jejich psychickou rovnováhu.⁴⁵ Problémy spojené s neustálým stěhováním vystihuje citát: „Když je strom přesazován příliš často, nikdy nemůže zakořenit dostatečně hluboko.“⁴⁶ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 71) A právě nedostatečné zakořenění je spojováno s problémy s identitou a celkovou nestabilitou, která může vyústit v migrační instinkt.⁴⁷ Pollock a Van Reken označují TCK za *kulturní chameleony* – právě proto, že se adaptují na každou představenou kulturu.

Pro prostředí třetí kultury, například mezinárodní školy, je typický jev neustále nově příchozích a odchozích jedinců. „Krátkodobí dobrovolníci dorazí, aby několik týdnů pomáhali v projektu a pak jsou pryč. Oblíbená učitelka přijme pozici na jiném kontinentě. Nejlepší přátelé odjíždí,

⁴⁵ Viz subkapitola *Deprese, úzkost a stres*

⁴⁶ „When a tree is transplanted too often, its roots can never grow deep.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 71)

⁴⁷ Viz subkapitola *Migrační instinkt*

protože jejich rodiče byli přeloženi na nový post.“⁴⁸ Toto jsou každodenní situace. Lidé přicházejí a odcházejí. Výjimkou není ani samotná rodina, jedna z mála stálých věcí, protože „[s]tarší sourozenci opouští rodinu, aby nastoupili na internátní školy nebo univerzity v zemi původu.“⁴⁹ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 60 - 61) Tyto situace demonstrují nejen velkou mobilitu samotných TCK, ale i jejich okolí, včetně jejich nejbližších.

Aspekt mobility souvisí s kapitálem lidským, kulturním i sociálním. Cestování, střídání zemí a kultur poskytuje rozmanité zkušenosti, od nákupu potravin na tržišti po fyzickou adaptaci na nezvyklé klima a interakce. Prostřednictvím cestování a dlouhodobých pobytů jsou TCK schopny pojmout skutečnou atmosféru a mentalitu tamních obyvatel, rozšiřují a vylepšují si kulturní schopnosti a dovednosti (ohleduplnost, otevřenost, pochopení, tolerance) apod. (Stone & Petrick, 2013) Ty jim usnadňují vyrovnávání se s neobvyklými situacemi, zjednodušují vystupování z komfortní zóny, což nejen, že pomáhá TCK při každodenních záležitostech, ale činí je i zajímavějšími na trhu práce, v sociálním prostředí, kdy díky zkušenostem z jiných zemí mohou být schopnější navázat kontakt s jinými lidmi, čímž obohacují svůj sociální kapitál atd. Je to nabalující se řetězec kumulující kapitál.

4.2. Sociální síť

Životní styl TCK (třetí kultura) dotyčným umožňuje navazovat kontakty s velkým množstvím různorodých lidí, což TCK poskytuje rozsáhlou, doslova celosvětovou, síť kontaktů. Kontakty jsou výhodou v jakékoli době, proto lze předpokládat, že tato enormní sociální síť, kterou si TCK po dobu svých pobytů přirozeně vytvářejí, je jasnou výhodou jejich životního stylu.

Nevýhodou je, že záleží, do jaké míry jsou TCK schopny udržet styky na dálku, což většinou z dlouhodobého hlediska není reálné. Vzhledem k tomu, že TCK mají minimální fyzickou interakci se známými z různých zemí, mnohdy se s nimi už nikdy neuvidí, vztahy oslabují a kontakty do jisté míry ustávají. V moderní době internetu a sociálních sítí je výhodou alespoň zprostředkovaná virtuální interakce, ale často se jedná spíše o pasivní kontakt.

Další nevýhodou pojící se s častým přemisťováním je, že si TCK nemohou vybudovat hluboké vazby s přáteli, protože jim na to buď není poskytnut dostatek času nebo se rodina TCK odstěhuje v okamžiku, kdy vazba začíná být vytvářena anebo dochází k její ztrátě a oslabení z důvodu mobility. TCK mají sice rozsáhlou síť kontaktů, ty ale mají tendenci zůstat

⁴⁸ „Short-term volunteers arrive to assist in a project for several weeks and then they are gone. A favorite teacher accepts another position a continent away. Best friends leave, because their parents transfer to a new post.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 60)

⁴⁹ „Older siblings depart for boarding school or university at home.“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 61)

na relativně povrchní úrovni, porovnáme-li je se vztahy jedinců v zemi původu, kteří s některými přáteli doslova vyrůstali a přátelství udržují i v dospělosti. Samozřejmě lze argumentovat, že přátelství mezi TCK může být o to silnější vlivem obdobných životních zkušeností, avšak tento argument opět narušuje dlouhodobá neudržitelnost, jakmile jedno nebo obě TCK opustí danou destinaci.

Aspekt sociální sítě je z pohledu kapitálu velmi bohatý. Je ukázkou typického sociálního kapitálu, kdy si jedinci vytvářejí kontakty, kterých mohou posléze využít, ačkoliv to není nutností a nemůžeme tvrdit, že by si TCK vytvářely kontakty čistě účelově. Tento druh sociálního kapitálu může být výhodou jak v současném okamžiku, tak v budoucnosti. V případě, že by se takovým jedincům podařilo se potkat v pracovním světě, jistě je výhodou předchozí kontakt. Běžné je shánění zaměstnání přes tzv. konexe a v případě, že jsou těmi konexemi TCK, je zde šance na zajímavé kontakty v zahraničí. Stejně tak dochází k množení tohoto sociálního kapitálu, kdy každý jedinec má svou síť kontaktů a proniknutím do této sítě z ní může čerpat další TCK. Nicméně je nutné brát v potaz nestabilitu sociální sítě v návaznosti na stěhování. Sociální kapitál TCK tak má v tomto ohledu tendenci fluktuovat.

Jandourek (2007, p. 119) tvrdí, že „[o]soby, mezi kterými taková [sociální] směna probíhá, často vytvářejí různá exkluzivní sdružení, (...) ve kterých se jimi získané kontakty dále upevňují.“ Nejspíše tím má na mysli vybrané kluby, ale na základě takovéto interpretace by se dalo tvrdit, že TCK jsou exkluzivní skupinou samy o sobě. Především je jim poskytován i exkluzivní prostor, kde se vykytují, tj. ve škole, na společenských událostech typu diplomatické bazary⁵⁰ apod. kde mohou dále množit svůj sociální kapitál. Zároveň jsou pro TCK tyto akce stejně oficiální jako pro jejich rodiče, prostřednictvím nichž se TCK na takovéto události dostávají. Od obyčejných dětí se nepředpokládá formální vystupování, ale od TCK ano. Polopracovní zkušenost se tak pro TCK opět stává obohacující a může je zvýhodňovat (především v pracovní sféře) oproti jedincům, kteří se takovýchto událostí nemají příležitost zúčastnit. Jsou vystavovány světu dospělých dříve než většina vrstevníků a osvojují si profesionalitu v útlém věku, tu mohou posléze využít.

⁵⁰ Charitativní akce pořádaná velvyslanectvími různých zemí (v různých zemích).

4.3. Komunikace

Komunikace je využívána každý den, v jakémkoliv prostředí, v jakémkoliv zemi, v jakémkoliv čase. Je nepostradatelnou součástí lidských životů. Může být přínosná, ale i bezpředmětná, záleží na subjektu, jak využije jejího potenciálu. Ve spojitosti s komunikačními dovednostmi TCK se často hovoří o jejich schopnosti lépe jednat s dospělými. Patrně proto, že u TCK existuje, na rozdíl od jiných dětí, silná identifikace s tzv. sponzorem (tím je označován zaměstnavatel rodičů). TCK si uvědomují, že jejich nevhodné chování by mohlo mít negativní dopad na zaměstnání jejich rodiče, tudíž na celou rodinu. (Pascoe, 1992)

Komunikace je využívána, ale i na „nepracovní“ úrovni. Morgensternová, Šulová & Schöll (2011, p. 69) tvrdí, že „[i]nterkulturní kontakt může způsobit nejistotu a kognitivní disonanci (nesoulad), protože účastník je vystaven cizímu jazyku, odlišnému komunikačnímu stylu, neznámému chování a používání neverbálních výrazů.“ Takové situace jsou ale pro TCK poměrně výjimečné, jelikož jsou s touto různorodostí konfrontovány od raného věku a součástí jejich interkulturního uvědomění je, že se lidé od sebe liší a je nutné k této interakci přistupovat s otevřeností a nedělat unáhlené závěry. Bilingvní jedinci, potažmo TCK tak vykazují větší sociální citlivost v komunikaci, (Genesee, Tucker & Lambert, 1975) což rozvíjí jejich kapitál všeobecně.

Komunikační dovednosti TCK mohou přispět při vytváření sociálních sítí (sociálního kapitálu). Aspekt komunikace je natolik univerzální, že stejně tak může figurovat v oblasti budování lidského kapitálu anebo i kapitálu ekonomického, jelikož komunikace je dorozumívací prostředek, pomocí něhož může jedinec něco sdělit, přijmout či někoho přesvědčit. Jedná se o univerzální vlastnost, pro kterou někteří jedinci mají cit a jsou schopni ji patřičně ovládat a jiní nikoliv anebo na jiné úrovni; je poměrně flexibilní a vždy na ní lze pracovat. TCK ovšem mají veškeré předpoklady k tomu být schopny kvalitní komunikace, což může ulehčit jak kariérní postup, tak i běžné mezilidské vztahy. Je-li jedinec jako TCK schopný správné komunikace, tak se může vyhnout případným konfliktům, což přispívá k duševní pohodě jedince. Taktéž jej může zvýhodnit na sňatkovém trhu, resp. na romantické úrovni komunikace, kdy TCK může využívat svých kvalit k získání něčí přízně a budování partnerského vztahu.

4.4. „Třídimenzionální pohled na svět“⁵¹

Když v televizi běží reportáž nebo je na internet vložen článek o tragických anebo naopak o radostných událostech v nějaké zemi, pro běžného uživatele se jedná o „pouhé“ předání informace, a to ve 2D podobě, tj. na obrazovce, v tisku atd. TCK ale většinu takovýchto událostí vnímají jinak. Vzhledem k tomu, že měly kupříkladu příležitost v zemi konfliktu žít nebo odtamtud mají kamarády, jejich prožívání světových událostí činí mnohem intenzivnější záležitostí. TCK mají mnohdy k událostem osobní vztah. U ne-TCK je taková pravděpodobnost o dost menší. Právě proto, že vlivem svých životních zkušeností si jsou schopny situaci představit živěji anebo mají k dané věci vztah, ať už prostřednictvím zmiňovaného pobytu nebo osobních vazeb.

Všeobecnou výhodou třetí kultury v tomto ohledu je, že TCK získají komplexní představu nejen o jiných kulturách a mentalitách, ale i o sociální, politické či ekonomické různorodosti zemí. Hluboké uvědomění o rozmanitosti lidských životů poskytuje TCK na mnoho situací nadhled nebo jiný úhel pohledu, než je tomu běžné v jejich zemi původu.

Na druhou stranu jsou tímto TCK stavěny do situací, kdy prožívají reálné obavy o své známé při přírodních katastrofách na druhé straně zeměkoule, protože se tam přestěhoval jejich kamarád anebo oplakávají rozbombardovanou oblast, ve které žily. Toto chování může být okolí TCK nepříjemné, resp. nepochopené, protože neodpovídá standardnímu způsobu přijímání těchto informací, které jsou odosobněné prostřednictvím sdělovacích prostředků. Zmiňované vnímání a projevy s ním spojené mohou mít za následek sociální vyloučení, šikanu nebo mohou být vnímány jako znaky emocionální slabosti, přehnané empatie či hysterie.

Multidimenzionální vnímání světa vytváří u TCK různé úhly pohledu na věc, resp. jiné názory na nějakou problematiku, což může TCK v zemi jejich původu znepríjemňovat soužití. Většina lidí, kteří TCK obklopují neměla stejné životní zkušenosti, tudíž nedokáží pochopit názory, reakce či chování, které TCK mohou mít. Marie Thompson (2010, p. 13) ve své diplomové práci vystihuje takovouto situaci slovy: „Jejich okolí [TCK] neví nic o věcech, které prožily a často nemá ani zájem se o jejich mezinárodních zkušenostech něco dozvědět. Pokud o nich začnou samy hovořit, je to vnímáno negativně jako vychloubání.“

Dále hrozí nezapadnutí TCK do kolektivu v zemi původu z důvodu jejich interpretačních schopností. Je-li TCK, které se vrátilo do země původu (např. do Singapur) vystaveno situaci

⁵¹ „Three-Dimensional View of the World“ (Pollock & Van Reken, 2001, p. 83)

v Singapuru jejíž interpretace je místním Singapurcům naprosto jasná, neznamená to, že ji TCK vyhodnotí stejně. A to z toho důvodu, že po zkušenosti, kterou TCK mohlo mít např. ve Spojených státech tuto situaci interpretuje prostřednictvím amerických zvyků, které se samozřejmě značně liší od asijské kultury. Stejně tak mohou situaci vyhodnotit na základě znalostí a zkušeností z naprosto odlišné země a mohou v daný okamžik procházet veškeré možnosti, které je k dané události napadají, ale místní Singapurce ani nenapadne jiná možnost interpretace. Proto místním Singapurcům může chování TCK připadat výstřední a může jim tak zavadat důvod k posměchu či opět, k sociálnímu vyloučení. Problém především nastává v situaci, kdy se jedná o tzv. *skrytého imigranta*⁵² (Pollock & Van Reken, 2001). Takové TCK totiž vypadá stejně, ale smýšlí jinak. Tudíž ti, se kterými tato popisovaná interakce probíhá, na základě vizuální podobnosti předpokládají i podobnost behaviorální a interpretační. Jenže to jsou přesně oblasti, ve kterých se tento typ TCK může výrazně vymykat. Kdyby se jednalo o typ *cizinec*, který vypadá jinak, pak by jeho chování nemuselo být interpretováno jako natolik deviantní, protože pro takové případy mají lidé zpravidla větší pochopení. Zdá se logické, že když je někdo evidentní cizinec a udělá nějaký sociální „přešlap,“ tak nebude tolik stíhán. Problém je zde v korespondenci očekávání o něčím chování a jeho reálným chováním.

3D pohled na svět je prvek, který může přispět ke komunikaci, protože vlastním prožitím a kontaktem mají TCK automaticky širší znalosti v oblastech, které ne-TCK prakticky nemohou pokrýt. Zároveň tento způsob vnímání světa rozvíjí kognitivní funkce TCK. Tím dochází k rozvoji primárně kulturního kapitálu. Prožití toho, o čem jiní pouze čtou, je zajisté prvek, který formuje osobnost TCK, utváří to, kým jsou. Z psychického hlediska se tento aspekt jeví spíše jako nevýhoda pro TCK, ale i pro jeho okolí, které nemusí mít vždy kapacitu pro pochopení situace TCK. Paradoxem je, že pro prožívání událostí nemusejí mít pochopení ani rodiče TCK, protože jejich prožívání pobytu v dospělosti se liší od prožívání pobytu TCK, které si k místu a lidem vytváří relativně silnější anebo alespoň rozdílný vztah. Sociální nepřijetí tak může mít za následek spíše úbytek sociálního kapitálu v zemi původu, zároveň, vlivem odloučení s lidmi ze zahraničí, dochází k úbytku sociálního kapitálu i za hranicemi země původu, čímž se zvyšuje pravděpodobnost negativních psychických dopadů na TCK.

⁵² Viz kapitola *Typologie*

4.5. Deprese, úzkost a stres

Prostředí, ve kterém jedinec žije může mít vliv na vznik duševních onemocnění. Pozoruhodné je, že TCK mají „[z]výšenou pravděpodobnost deprese a spáchání sebevraždy.“⁵³ (Pollock & Van Reken dle Lantz & Sweigart-Gallagher, 2014, p. 140) Především v prvním roce po návratu do země původu. (Schubert, 1984) Za příčinu bývají považovány opakované ztráty a zármutek s tím spojený. (Davis a kol., 2013) Fenomén zvýšené pravděpodobnosti deprese a spáchání sebevraždy dosvědčuje i studie Davise, Suareze, Crawforda a Rehfusse (2013, p. 129), pro kterou byla tato skutečnost východiskem. Autoři v ní tvrdí, že „[z]ážitek opakované ztráty je jev, který byl korelován s depresí a úzkostmi jak u běžné populace, tak u MK. V případě MK tyto pocity mohou být horší vlivem zkušeností v kultuře země původu, které neodpovídají představám TCK, nevyřešených problémů s identitou, nedořešeného zármutku nebo (...) nedostatku sociální podpory.“⁵⁴ Tato studie byla zaměřena na podtyp TCK, na děti misionářů čili zmiňované MK, a to z toho důvodu, že děti misionářů mají na rozdíl od ostatních typů TCK občas příležitost projít programy na znovunavrácení do země původu. Bylo potvrzeno, že tento program funguje a snižuje deprese, úzkosti a stres dětí třetí kultury, resp. dětí misionářů. Bohužel, program není dostupný všem TCK.

Toto je ukázka, do jaké míry může být na první pohled životní styl plný benefitů psychicky náročný. Jak Davis a kol. zmiňují, nedostatek sociální podpory se spolupodílí na psychických problémech TCK. Paradoxem deprese, úzkostných poruch a jim podobným je, že jedinec, který trpí depresí, nevyhledává sociální kontakt. (Solomon, 2014) Vytváří se tak uzavřený kruh trápení.

Psychický dopad se projevuje i z hlediska kapitálu. TCK má po návratu do země původu oslabenou svou sociální síť, svůj sociální kapitál. V zemi původu má většinou malé množství kontaktů. Navíc tyto kontakty, které má, mají vlivem okolností spíše povrchní charakter. Okolí TCK v zemi původu nepřijímá a TCK se tak dostane do depresí, vlivem nichž dochází opět ke snížení sociálního kapitálu, tentokrát vlivem izolace ze strany TCK. Mimo jiné dochází i přirozeně k úbytku fyzického kapitálu, jelikož, ačkoliv se jedná o psychické potíže, duševní stav ovlivňuje fyzický stav TCK. Vlivem rozpoložení, ve kterém se TCK nachází dochází

⁵³ „We are more likely to be depressed and to commit suicide.“ (Pollock & Van Reken dle Lantz & Sweigart-Gallagher, 2014, p. 140)

⁵⁴ „The experience of repeated loss is a notion that has been correlated to depression and anxiety in the general population as well as among MKs. For MKs, these feelings may be exacerbated by experiences in the reentry culture that do not match their expectations, unresolved identity issues, unresolved grief, or (...) lack of social support.“ (Davis a kol., 2013, p. 129)

i ke zhoršení komunikace, čímž nejen, že není využíván potenciál kapitálu, ale dochází i k úbytku celkového kapitálu, který jedinec již vlastnil. TCK vlivem ztráty smyslu neuplatňuje a nerozvíjí ani svůj kulturní a lidský kapitál, což pouze dokazuje, jak všechno se vším souvisí. V tomto případě je aspekt deprese, úzkosti a stresu jasně oslabujícím faktorem kapitálu jakožto celku.

4.6. Jazyková vybavenost

Výuka cizích jazyků se stala součástí vzdělávacího procesu v naprosté většině zemí. Děti v České republice mají v osnovách kromě výuky českého jazyka i angličtinu, němčinu, francouzštinu apod. Na základě toho lze předpokládat, že školství jako instituce považuje znalost cizích jazyků za žádoucí. Ale představte si, že byste se cizí jazyk neučili z lavice anebo jste se ho nemuseli učit vůbec, jako to často bývá u TCK.

S pohybem v zahraničí a s navštěvováním místních škol se pojí i určitá jazyková vybavenost TCK. „Na světě, kde se v současné době hovoří přibližně 6 000 jazyky (v rámci přibližně 200 suverénních států), vyrůstají až dvě třetiny světové populace v bilingvním prostředí.“ (Morgensternová, Šulová & Schöll, 2011, p. 26). Angličtina se stává v prostředí TCK samozřejmostí, ale v naprosté většině případů není jediným jazykem, který TCK ovládají. Znalost cizích jazyků je užitečná nejen při každodenní komunikaci, ale „(...) učení se cizím jazykům v raném dětství může vylepšit schopnosti myšlení a pomoci dětem dosáhnout akademických výsledků, které přesahují normu jejich ročníku.“⁵⁵ (Heny dle Pollock & Van Reken, 2001, p. 114) Skutečnost rozvoje kognitivních funkcí prostřednictvím jazyků dokládá i kanadská psycholožka Bialystok (2006), která tvrdí, že bilingvismus pozitivně ovlivňuje oblasti kognitivního vývoje.

Znalost cizích jazyků se osvědčuje nejen v raném věku TCK, ale i v dospělosti, kdy se tito jedinci mohou hlásit na pracovní pozice vyžadující rozšířenou jazykovou vybavenost. Mají tak na pracovním trhu větší výběr a zároveň větší šanci na získání kýženého zaměstnání. Profitují tak z naakumulovaného kulturního kapitálu. Navíc je znalost více jazyků pro zaměstnavatele zárukou, že dotyčný bude v případě potřeby schopný se naučit jazyk další. (Pollock & Van Reken, 2001) Dále pak je znalost jazyků obvykle považována za znak píle, snahy a jiných osobnostních vlastností, které zaměstnavatelé u svých budoucích zaměstnanců uvítají.

⁵⁵ „(...) learning different languages early in life can sharpen thinking skills in general and can actually help children achieve academically above their grade level.“ (Heny dle Pollock & Van Reken, 2001, p. 114)

Tímto jazyková vybavenost opět přispívá k lepší komunikaci, usnadňuje vnímání a kulturní pochopení, zvyšuje zmiňované pracovní příležitosti, otevírá nové možnosti sociálního kapitálu, jelikož jazykově vybavený člověk rázem není omezen pouze na skupinu lidí hovořících stejnou řečí. Zároveň je jazyková vybavenost sama o sobě znakem určitého kulturního, ale i lidského kapitálu, kdy znalost jazyků se pojí s prestiží (jedinci z vyšších sociálních vrstev zpravidla hovoří několika jazyky), ale i s odhodláním, trpělivostí a celkovou investicí (časovou, ale mnohdy i finanční prostřednictvím jazykových kurzů nebo pobytů) – zaměstnavatel ne vždy pozná jakým způsobem jedinec získal znalost jazyků. Taktéž může tento aspekt nepřímo přispět k ekonomickému kapitálu, opět propojením sociální interakce atd.

4.7. Přepínání kódů

Morgensternová, Šulová a Schöll hovoří o tzv. přepínání kódů v řeči bilingvního jedince. Jedná se o prolínání jazyků, někdy též přezdívané jako *jazyková výpůjčka*.⁵⁶ Morgensternová a kol. (2011, p. 47) tento jev považují za přirozený, jelikož „ve chvíli, kdy jedinec komunikuje jedním z jazyků, je ten druhý jazyk v mysli také stále přítomen. (...) Při zpracování mentální konceptuální reprezentace do lingvistické reprezentace jsou paralelně aktivovány slova z obou jazyků.“ V případě bilingvních jedinců jsou oba jazyky neustále přítomny, jen se střídá jejich upozadění v závislosti na situaci, nastává tzv. mechanismus inhibice, ale pouze částečné, jelikož úplná deaktivace není možná. Tímto způsobem se stává, že jedinec začne větu např. v češtině a dokončí ji v angličtině.

Tento prvek je spíše vedlejším produktem prostředí, ve kterém se většina TCK vyskytuje. Samozřejmě, nelze tvrdit, že všechny TCK jsou bilingvní, nicméně z logiky věci vyplývá, že naprostá většina skutečně je. Přepínání kódů ale začíná být poměrně běžným prvkem i v běžné mluvené řeči, kdy mladší česká generace používá mnoho anglicismů, tudíž jejich stavba vět může věrně napodobovat přepínání kódů, ale ve skutečnosti se jedná o odlišný mechanismus.

Přepínání kódů může být nevýhodou v komunikaci. V okamžiku, kdy si TCK uvědomuje, že by mělo udržovat vyjadřovací stabilitu, tj. mělo by mluvit souvisle jedním jazykem, začnou se vyskytovat situace, kdy mu nejprve naskočí cizojazyčná verze, ale TCK bude muset přeladit a počkat, než mu naskočí správný jazyk a správné slovo, protože v běžné komunikaci mohou jazykové výpůjčky působit prapodivně. Tím vyjadřovací schopnosti TCK ztrácejí

⁵⁶ Příklady jazykových výpůjček: „Líbil se mi ten velký elephant.“/“Papa kannst du mir jít zapnout televizi?“ (Morgensternová, Šulová & Schöll, 2011, p. 48)

na promptnosti a někdy vytvářejí až komunikační bariéru, kdy si TCK nedokáže v daný okamžik vzpomenout na konkrétní výraz ve správném jazyce, jelikož mu naskakuje v jazyce jiném. V tomto smyslu je přepínání kódů nevýhodou TCK. Bohužel, TCK nebo bilingvní jedinci všeobecně nejsou schopní ostatní jazyky zcela vypnout.

Někdo může tento aspekt vnímat jako pózu a projev arogance. TCK tak mohou svým vyjadřováním některé jedince frustrovat a snižovat pravděpodobnost, že se s nimi budou chtít více stýkat – mohlo by tím dojít ke snížení sociálního kapitálu, k omezení konexí. Naopak ve specifických prostředí jako je např. marketing, pro který je tzv. czenglish typická, může být přepínání kódů naprosto vyhovující, a naopak pojmáno jako výhoda, jak pro TCK, tak pro jeho spolupracovníky. TCK rychle pochopí mnoho výrazů, které by se jedinec s horším jazykovým vybavením musel dlouho učit. V takovémto kontextu se přepínání kódů zdá být naopak aspektem, který přispívá k sociálnímu kapitálu a rozvíjí kapitál lidský; TCK dále rozvíjí své kvality, konkrétně v tomto případě jazyk.

4.8. Identita

Zmiňovaný koncept kulturních chameleonů⁵⁷ může mít u TCK za následek velké problémy v oblasti identity. Nikde nejsou na stálo, vždy je čeká nějaké další místo, další stěhování, další změny, adaptace apod. Nic a nikdo, kromě jejich rodičů a sourozenců,⁵⁸ nezůstává stejný.

Jsou dva nejčastější viditelné způsoby řešení problémů s identitou u TCK: první je, že vlivem pocitu nátlaku ze svého okolí se některé TCK zcela přizpůsobí k obrazu kultury, ve které se zrovna nachází – změni vzhled, časem uzpůsobí přízvuk a skrývají svůj oficiální původ. Druhý způsob je zcela opačný, jedinec se od „hostující kultury“ vymezuje, snaží se co nejvíce odlišit a dát najevo, že není její součástí. Za normálních okolností se dá tvrdit, že interkulturní zkušenost přináší větší otevřenost, pochopení a liberálnost, nicméně problémy s identitou mohou vést k tomu, že místo toho, aby si TCK ze své interkulturní zkušenosti odnesly maximum, mohou se naopak v tomto směru více uzavřít a vyvinout si ke kultuře negativní vztah. (Pollock & Van Reken, 2001) V takovém případě se TCK ochuzuje o potenciál kapitálu, který mohlo svou životní zkušeností získat. Odmítáním kultury se limituje na omezenou skupinu lidí, se kterou je ochotný interagovat a omezuje rozvoj svého sociálního kapitálu, zároveň i lidského, protože se jakožto osobnost v tomto směru nerozvíjí. Naopak si může přivodit návyky, které by ho mohly v budoucnosti znevýhodňovat. Např. kdyby ATCK

⁵⁷ Viz subkapitola *Mobilita*

⁵⁸ Mnohdy je nakonec opustí i ti anebo naopak ony opouštějí své sourozence (v závislosti na věku TCK).

pracovalo v mezinárodním prostředí, kde by uplatňovalo předsudky nebo specifické vzorce chování, protože si v mladším věku vyvinulo negativní přístup k nějaké kultuře.

Další úroveň problémů s identitou nastává v okamžiku, kdy rodina TCK přijde o tzv. sponzora. Jelikož „[z]tráta sponzora je ztráta identity.“⁵⁹ (Cottrell, 2011, p. 65) Sponzorem se myslí organizace, pro kterou rodič TCK, případně oba rodiče, pracují. „Na základní úrovni sponzor poskytuje orientaci a logistickou podporu, často pro rodinu zařizuje vše, co je potřeba,“⁶⁰ čímž se stává významnou součástí životů členů TCK rodin. Právě jeho významnou rolí při zařizování života v zahraničí nastává situace, kdy „[v]e třetí kultuře vás může sponzor definovat stejně jako vaše národnost.“⁶¹ (Cottrell, 2011, p. 65) Ke ztrátě sponzora dochází u TCK většinou kolem 18. roku života, kdy se ve většině zemí stávají legálně dospělými, čímž u sponzorů ztrácejí nárok na další případné studijní dotace nebo jinou spojitost s organizací. Dověšením 18 let jsou TCK vyloučeny z komunity, ve které někteří strávili celý život a jsou nuceny se postavit na vlastní nohy. V případě amerických TCK je velmi častý postup, že se TCK kolem 17 roku vrací do Spojených států, kde nastupuje na vysokou školu. Jako příklad Cottrell (2011) uvádí situaci, kdy dítě vojenského příslušníka nemůže na základnu, protože již není vlastníkem vojenského průkazu, tzv. military ID.

Nejen, že jsou problémy s identitou komplikací pro TCK jakožto osobnost, ale v případě, že se s těmito problémy není TCK schopné vyrovnat, ochuzuje se o své možnosti rozvoje, tj. o rozvoj kapitálu, a neodnáší si ze životní zkušenosti maximum. Aspekt identity je ukázkou, jak záleží i na osobnosti a že se přístupy liší jedinec od jedince. Ačkoliv mohou mít TCK přibližně stejné možnosti, resp. předpoklady, nemusejí si z nich odnést totéž.

4.9. Socioekonomický status

Přesto, že jsou finančním kapitálem standardně myšleny ekonomické prostředky k dosažení hmotných statků, v konceptu třetí kultury a TCK k němu má nejbližší socioekonomický status TCK rodin. Socioekonomický status může být determinantou celého života. Může ovlivnit jak jeho materiální, tak duševní nebo i duchovní složku. Určuje předpoklady, se kterými může, ale samozřejmě nemusí, jedinec pracovat. Vyšší umístění ve stratifikaci společnosti jedince předurčuje k lepšímu zaměstnání, lepším životním podmínkám apod. předurčuje jej k reinvestici kapitálu, který naakumuloval a může jej dále rozvíjet a množit.

⁵⁹ „(...) loss of sponsor is a loss of identity.“ (Cottrell, 2011, p. 65)

⁶⁰ „At a basic level the sponsor organization provides orientation and logistical support, often arranging just about everything for the family.“ (Cottrell, 2011, p. 65)

⁶¹ „In the Third Culture, sponsor can define you as much as nationality.“ (Cottrell, 2011, p. 65)

TCK jsou v tomto ohledu poměrně specifickou skupinou, protože se s jejich životním stylem pojí i určitý socioekonomický status, resp. socioekonomický status jejich rodičů, který se svými dětmi sdílí. V této oblasti značně figuruje již dříve zmiňovaný sponzor. Od typu zaměstnání rodičů se odvíjí i životní způsob TCK rodin, ačkoliv lze všeobecně tvrdit, že jakožto celek mají TCK podobný životní standard. TCK spadající do kategorie diplomacie – vláda a vojenské zaměření žijí převážně v uzavřených vybavených areálech buď ambasad nebo základen. Méně často mimo ně, ale i přesto jsou s areálem často v kontaktu, jelikož tam pracují jejich rodiče. Tyto areály, v závislosti na zemi, které patří,⁶² někdy zcela suplují zemi původu, v materiálním slova smyslu. Jsou zde k nalezení nemocnice, kinosály, obchody se zbožím ze země původu, tělocvičny, bazény apod. Zároveň, v závislosti na zemi, ve které se rodina TCK nachází, se odvíjí i např. zda má rodina domácí hospodyně, řidiče, hlídače, zahradníka či jiné zaměstnance. Pro některá TCK je mít hospodyně a chůvu naprosto přirozené a nemusejí si uvědomovat, že v jejich zemi původu se jedná o extrémní luxus (především kvůli vysokým cenám za poskytnuté služby v zemi původu). TCK tak vyrůstají v bublině, kterou ne-TCK mívají problém pochopit. Je zde ale také nutné podotknout, že v některých afrických nebo asijských zemích se jedná o něco opravdu běžného i pro lidi, kteří nejsou nutně expati ve smyslu rodiny TCK, ale je to součástí života střední třídy. Mnohdy je těmito zaměstnáními poskytována práce lidem, kteří by jinak měli problém si obstarat obživu. Někdo to může vnímat jako jakýsi bizarní způsob charity, protože i platy těchto zaměstnanců bývají vyšší než ostatních v dané zemi. Všechny zmíněné aspekty se pojí se sponzory, tj. se zaměstnavateli rodičů TCK, kteří ovlivňují místo bydliště nebo školu, kterou budou TCK navštěvovat, ale především životní styl TCK.

Vliv této zkušenosti může přispět k ještě těžšímu návratu do země původu, který bývá pro TCK už tak poměrně náročný. Americká psycholožka Nancy Adler (1981) tvrdí, že znovunavrácení do kultury země původu je náročnější než odjezd do kultury nové. Především z toho důvodu, že TCK čelí ze strany společnosti v zemi původu nevoli. TCK, kteří se v minulosti vraceli do Japonska vypověděli, že „[j]sou identifikováni jako jiní a nedostateční, mnoho navrátilivších tvrdilo, že zažili stereotypizaci, předsudky, diskriminaci a šikanu.“⁶³ (Cottrell, 2011, p. 71) Rodiče TCK si mnohdy neuvědomují možnost reverzního kulturního šoku, protože zážitek

⁶² Popisované areály jsou typické pro Spojené státy, Francii, Německo nebo Rusko. V případě menších zemí se situace liší.

⁶³ „Being identified as different and deficient, many returnees have reported experiencing stereotyping, prejudice, discrimination and bullying.“ (Cottrell, 2011, p. 71).

z návratu do země původu je pro jejich děti jiný než pro ně samé, často z toho důvodu, že kultuře země původu nebyly vystavovány ve stejné míře. (Hervey, 2011)

Znovunavrácení do země původu je obtížnější v případě, kdy ve výše popisovaném prostředí vyrůstalo TCK opravdu celý život. Znovunavrácení, náročné samo o sobě, je umocněno ztrátou předchozího životního stylu a opuštěním životního standardu, který jim byl v zahraničí poskytován. Stejně tak může být náročné TCK přijmout z pohledu místních v zemi původu, protože nemusejí být schopní pochopit okolnosti třetí kultury, s čím se pojí a že životní styl TCK se v mnohém dramaticky liší od životního stylu místních. V jejich očích mohou TCK vypadat jako namyšlené rozmazlené děti, ale již si neuvědomí, že kupříkladu hlídače měl ve městě, ve kterém TCK žilo, každý dům. Byla to otázka bezpečnosti a zároveň poskytnutí práce. V tomto ohledu může mít socioekonomický status povahu ubírání kapitálu, opět především sociálního.

Se socioekonomickým statutem TCK se pojí především lidský a kulturní kapitál. Rodiče TCK pracující v businessu, pro vládu, ale i misionáři, mají obvykle určité předpoklady pro své zaměstnání; vzdělání, jazyková vybavenost, celkově schopnosti a dovednosti. Tyto prvky přirozeně přenášejí na své potomky a determinují tak vzdělanostní reprodukci. (Katriňák, 2004) Míru vzdělání TCK potvrzuje i Zilber (2009, p. 60): „TCK jsou velmi vzdělané. Různé studie odhadují, že 80 % až 97 % dosáhne bakalářského titulu; 40 % až 53 % dosáhlo magisterského titulu a 11 % doktorského titulu.“⁶⁴ Dále, právě díky profesi svých rodičů, mají TCK mnohdy více možností se rozvíjet. Mezinárodní školy se svou výukou liší např. od českého školství; zařazují do výuky povinné služby pro okolí a prostředí apod., což má rozvíjet sociální citění, šetrnost vůči životnímu prostředí a slušné vychování v rámci celé společnosti. Díky finančním možnostem rodičů si TCK mohou dovolit externí výuku jazyků, hudebních nástrojů a jiných předmětů, což rozvíjí a kumuluje jejich kulturní i lidský kapitál. Takové možnosti mají i ne-TCK, ale nejedná se o společenský standard. Prostředí, ve kterém TCK vyrůstají v podstatě determinuje jejich kulturní kapitál, utváří jejich postoje, znalosti, celkové vědění.

Jako celek může být socioekonomický status vyhodnocen jako nejsilnější determinant životního stylu TCK a jejich rodin. Z pohledu sociálního kapitálu TCK v zemi původu má tendence jej ubírat, ale naopak významně přispívá ke kapitálu lidskému a kulturnímu. Ekonomický kapitál hraje roli prostřednictvím rodičů, kteří poskytují TCK široké možnosti

⁶⁴ „TCKs are highly educated. Various studies have estimated that 80% to 97% earned Bachelor's degrees; 40% to 53% earned a graduate degree, and 11% earned doctorates.“ (Zilber, 2009, p. 60)

vzdělání a osobního rozvoje, čímž zvyšují šance na kumulaci vlastního ekonomického kapitálu v budoucím životě.

4.10. Migrační instinkt

V této oblasti se všeobecné názory liší. Někteří tvrdí (Pollock & Van Reken, 2001), že se u TCK vyvíjí tzv. migrační instinkt, kdy TCK, už jako dospělí, mají potřebu pokračovat v kočovném životním stylu; stěhovat se (ať už v rámci země nebo i v zahraničí), měnit zaměstnání, partnery apod. Opačný názor zastává Bell-Villada (2011), která tvrdí, že TCK mají naopak tendenci se usadit a konečně zapustit kořeny. Osobně se domnívám, že záleží na osobnosti TCK a obě varianty jsou možné.

V případě, že dojde k osvojení migračního instinktu v pojetí Pollock a Van Reken, může tento životní způsob značně ztěžovat ATCK život.⁶⁵ „Pokud jsou tyto změny vědomě plánované a souvisí např. s lepším pracovním uplatněním, mají v životě člověka pozitivní význam. Pokud však vyrůstají pouze z uvedeného pocitu neklidu, mohou člověku život spíše komplikovat. (...) Nebezpečí neustálých přesunů spočívá také v tom, že v některých případech vede k tendenci vyhýbat se řešení problémů (...). Toto vyhýbavé chování může vést k neschopnosti konstruktivně a zodpovědně řešit problémy (...).“ (Thompson, 2010, p. 27) Častá obměna partnerů, zaměstnání a prostředí vytváří opět nestabilitu, čímž vznikají sociální i psychologické konflikty. ATCK neustále řeší vnitřní problém kým skutečně je, odkud pochází a neustále hledá nová prostředí, která by mu mohla poskytnout odpověď. (Prundaru, 2014; Kwon, 2018) Po sociální stránce mu migrační instinkt komplikuje vztahy, s rodinou, přáteli, s partnery. Ačkoliv mohou být vztahy samy o sobě v pořádku, ATCK je obměňuje a ubližuje tak nejen lidem kolem sebe, ale i sobě. Komplikuje si tím pozici na sňatkovém trhu, ochuzuje se o sociální kapitál a častým střídáním zaměstnání a bydlišť může působit neseriózně, čímž se opět může ochudit o nějaké zaměstnání a ekonomický kapitál.

⁶⁵ Záměrně je zde užito označení ATCK nikoliv TCK, protože se probíraná tematika pojí s pozdějším, dospělým životem jedinců třetí kultury.

4.11. Shrnutí

Ve spojitosti s kapitálem byly představeny aspekty mobility, sociální sítě, komunikace, multidimenzionálního vnímání světa, duševních problémů, jazykové vybavenosti, přepínání kódů, identity, socioekonomického statusu a migračního instinktu. U všech aspektů bylo analyzováno, jakým způsobem se vážou k různým druhům kapitálu, zda mají potenciál jej rozvíjet či naopak redukovat. V některých případech (mobilita, přepínání kódů) bylo vyjádřeno, že záleží na kontextu, ve kterém je daný aspekt uplatňován a od toho se odvíjí i zda se jedná o výhodu či nevýhodu, resp. zda daná charakteristika kapitálu TCK přispívá nebo jej naopak ubírá. V některých aspektech TCK (jazyková vybavenost, deprese, úzkost a stres, socioekonomický status) bylo možné uplatnit všechny zmíněné typy kapitálu, tj. lidský, kulturní, sociální i ekonomický.⁶⁶ Zbylé charakteristiky bylo možné vztáhnout pouze k některým z jmenovaných kapitálů.

Z pohledu jednotlivých druhů kapitálů a jejich (ne)výhodnosti je možné dojít k závěru, že sociální kapitál ve vztahu ke třetí kultuře je nejčastěji se opakujícím kapitálem, který je životním stylem TCK a jejich rodin silně podporován a rozvíjen. Bylo možné jej nalézt u všech ze jmenovaných aspektů. Ve většině případů docházelo k jeho rozvoji, prostřednictvím jazykové vybavenosti, vhodné komunikace, široké sociální sítě apod. Ovšem jsou i případy, kdy, dle našeho názoru, může potenciálně docházet spíše k jeho úbytku, jako v případě duševních onemocnění, problémů s identitou anebo přepínání kódů (u kterého bylo poukázáno, že velice záleží na kontextu, ve kterém se TCK nachází). Všeobecně je sociální kapitál pro TCK, ale i pro ne-TCK výhodou, čím více konexí, tím lépe. Zvyšují se jím šance na uplatnění svých dovedností a získání zaměstnání nebo čehokoliv jiného (přijetí dítěte do konkrétní školky nebo školy, sportovní postup apod.). Uplatnění konexí je široké a pro každodenní život i celoživotní plány vysoce výhodné. Prostřednictvím sociálního kapitálu lze rozvíjet i ostatní druhy kapitálů. Získáním lepšího lektora na výuku jazyka se zlepšuje i výuka a tím se zvyšuje kvalita lidského kapitálu. Pomocí prostředí, tj. lidí, kteří TCK obklopují, dochází k rozvoji kulturního kapitálu, protože ono prostředí rozvíjí jejich habitus.⁶⁷ Sociální kapitál sám o sobě hraje velkou roli v zaměstnání, čímž podporuje růst ekonomického kapitálu atd.

⁶⁶ V případě duševních problémů a socioekonomického statusu byl zmíněn i fyzický kapitál.

⁶⁷ „(...) habitus je soubor individuálních a individualizovaných (...) dispozic, tj. předpokladů k tomu vnímat, myslet a jednat ve světě určitým způsobem. Tyto dispozice jsou výsledkem působení objektivních struktur, kterým je příslušný aktér dlouhodobě vystaven. Každý aktér obsazuje v rámci sociálního prostoru určitou pozici, ze které vnímá svět.“ (Růžicka & Vašát, 2011, p. 131)

Sociální kapitál zároveň může zavdávat důvody k osobním problémům TCK. V kontextu třetí kultury je tento typ kapitálu nestabilní, proměnlivý v čase, a proto je i ze všech jmenovaných kapitálů, nejvíce kontroverzní. Na první pohled se zdá být zdrojem všeho dobrého, ale stejně tak může TCK zcela zničit.⁶⁸ Sociální kapitál skýtá nekonečný potenciál, může být tak rozsáhlý, kolik je jenom lidí na planetě, ale nejspíše i právě pro svůj velký kladný potenciál skrývá i značně negativní kapacitu.

K rozvoji nebo úbytku lidského kapitálu u TCK dochází především prostřednictvím jiných kapitálů. Výše bylo naznačeno propojení se sociálním kapitálem. Ten hraje v růstu lidského kapitálu významnou roli, protože může ovlivnit kvalitu jeho rozvoje. TCK si může např. zaplatit osobního trenéra, ale pokud na něj dostalo různá doporučení od známých (sociální kapitál), kteří jej již vyzkoušeli, je větší šance, že je osobní trenér opravdu kvalitní a TCK spíše dosáhne kýžených výsledků. Dále pak se lidský kapitál pojí s kulturním kapitálem. U většiny aspektů významných z hlediska kapitálu byly tyto dva druhy zmiňovány dohromady. Kulturní kapitál buduje předpoklady pro zájem o rozvoj lidského kapitálu. Nevidělo-li dítě doma žádnou sebe-rozvojovou činnost, je menší pravděpodobnost, že ji bude samo vyhledávat. Se životním stylem a socioekonomickým statusem TCK se ale důraz na rozvoj pojí, jsou v nich utvářeny určité postoje, které tvoří předpoklad ke kumulaci lidského kapitálu. Nejvíce o něm bylo hovořeno v souvislosti s mobilitou, jazykovou vybaveností, a s již zmíněným socioekonomickým statusem. Jazyková vybavenost je dokladem o lidském kapitálu sama o sobě, analogicky je sociální síť obdobou sociálního kapitálu. Znalost jazyků dokazuje kvality TCK jakožto osobnosti, potenciálního zaměstnance, kamaráda apod. V případě duševních onemocnění TCK nebo migračního instinktu lidského, stejně jako sociálního kapitálu, lze očekávat úbytek.

Z pohledu kulturního kapitálu jsou TCK vybaveny lépe než ne-TCK, ale i u kulturního kapitálu je možné strádat. TCK trpící duševním onemocněním neztrácí kulturní kapitál ve smyslu, že by ho mělo čím dál tím méně (jako je tomu u sociálního kapitálu), ale ztrácí jej ve smyslu jeho neuplatňování, takže je upozaděn a stagnuje. Naopak ve smyslu rozvoje kulturního kapitálu je podle našeho názoru nejdominantnějším podpůrným faktorem – socioekonomický status TCK. Podporuje potenciál rozvoje, ukotvuje TCK ve společnosti a přispívá k jejich názorům, postojům a preferencím. Jazyková vybavenost je v kontextu kulturního kapitálu ukázkou

⁶⁸ Jak bylo naznačeno v subkapitole *Deprese, úzkost a stres*, nedostatek sociálního kapitálu může přispět ke vzniku duševních nemocí nebo k sebevraždě

prestiže. Rodiče TCK často podporují pozitivní přístup k rozvoji jazyků svých dětí a zároveň k němu sami přispívají jako vzory, ale i finančně.

Z pohledu ekonomického kapitálu jsou TCK taktéž zvýhodněny. Ekonomický kapitál rodičů je kapacita, která může ovlivnit život jejich dítěte. Ekonomický kapitál TCK je pojímán spíše ve smyslu konečného produktu,⁶⁹ ale i na tom má podíl kapitál rodičů. V případě duševních onemocnění TCK ubývá všech kapitálů; (Asland, Starrin & Nilsson, 2010) výše zmiňovaný sociální, kulturní a lidský, čímž ubývá i potenciál ekonomického kapitálu, který bývá produktem kombinace těchto kapitálů. Prostřednictvím jejich spojení získává zdravé TCK naopak balíček výhod, které přispívají k získání a kumulaci ekonomického kapitálu. Nejen, že mají TCK větší šance na získání vlastního ekonomického kapitálu, ale většinou mají i zázemí, které jim poskytne další ekonomický kapitál v dědictví anebo jsou rodiče schopni TCK podporovat v různých fázích života, což nemusí být pro jiné rodiny finančně reálné.

Z celkového pojetí třetí kultury, aspektů, které jsou pro ni podle našeho názoru typické a které jsou významné z hlediska kapitálu, vychází, že třetí kultura je pro jedince zdrojem značných benefitů. I v případě, že u TCK nastane situace popisována v subkapitole *Identita*, kdy je TCK vůči kultuře odmítavé, stále je mu poskytován velký potenciál k uplatnění všech diskutovaných kapitálů. Taktéž je nutné podotknout, že ačkoliv je třetí kultura jako celek hodnocena spíše pozitivně, má i svá úskalí. Výhody podle naší analýzy převládají nad nevýhodami, přičemž z analýzy aspektů třetí kultury jsme vypožorovali, že většina výhod třetí kultury je na společenské úrovni. Jedná se například o sociální uznání, lepší zaměstnání, prestiž, což jsou témata spjatá spíše s oborem sociologie. Nevýhody třetí kultury se pojí více s jedincem, s jeho vnitřními problémy a s oborem psychologie. Může se zdát, že schopnost empatie, povahová flexibilita, jazyková vybavenost, společenská obratnost a mezikulturní senzitivita vytvářejí z TCK dokonalého člena moderní společnosti, ale stejně tak se z něj vlivem třetí kultury a jejích následků může stát sociálně vyloučený jedinec.

⁶⁹ To znamená, že vlivem lidského, kulturního a sociálního kapitálu se lépe nabývá a kumuluje ekonomický kapitál.

5. Diskuze

Prostřednictvím rešerše odborné literatury jsme dospěli k závěru, že třetí kultura má charakter kapitálu moderní doby, avšak má tendenci fluktuovat v závislosti na interpretaci TCK samotného a na podmínkách, do kterých je TCK zasazeno. Výsledek je významný tím, že registruje třetí kulturu jako faktor, který může určitou skupinu zvýhodňovat oproti zbytku společnosti a předurčovat její místo v sociální stratifikaci. Bere v potaz léta ukotvený sociologický pojem jako je *kapitál* a zasazuje jej do kontextu relativně nového tématu třetí kultury. Ačkoliv se třetí kultura nejeví jako samostatný kapitál, ale spíše jako koncentrovaný soubor všech již existujících kapitálů, její význam je v této oblasti neobyčejný. Třetí kultura a TCK jsou fenomény globalizace a tento druh životního stylu se bude s velkou pravděpodobností dále rozrůstat.

Limity práce vidíme převážně ve vymezení třetí kultury jako takové. Sociální vědci zabývající se touto tematikou nemají jasně vymezené, v čem třetí kultura spočívá. Její existence není zpochybňována, třetí kultura je vnímána jako reálný koncept, který vytváří TCK. Nicméně, kupříkladu Cottrell (2011) velmi rozhodně bojuje proti termínu „smíšení“ primární a sekundární kultury, ale sama nevymezuje, co tedy třetí kultura je. Celkově je tato tematika málo pokrytá, veškerá literatura a studie jsou ze zahraničí, zejména ze Spojených států, což může zkreslovat náhled na TCK, protože jsou představovány primárně z amerického pohledu. Často dochází v publikacích k citování stejných autorů apod. Navíc, všeobecně je ke třetí kultuře přistupováno prostřednictvím TCK, což se nejeví jako nejvhodnější způsob, vzhledem k tomu, že TCK jsou produktem třetí kultury, ta je tudíž nadřazeným pojmem TCK. Je možné, že se záležitost vyřeší až postupem času, kdy ji bude věnováno vícero prací, výzkumů a prostoru v akademické sféře. Nejasné vymezení vede k nejednoznačným situacím, jelikož stejně jako u čehokoliv jiného, i v případě třetí kultury a TCK existují neobvyklé situace, které se jen těžko kategorizují. Například existují případy, kdy dítě nikdy fyzicky neopustilo zemi svého původu, ale žilo celý život třeba v indiánské rezervaci a bylo relativně izolováno od zbytku USA. Konfrontaci s americkou kulturou prožívalo podobně jako standardní TCK. Je takový jedinec členem třetí kultury nebo není?

Dále bychom upozornili na kapitolu *Typologie*, kde jsou prezentovány dva způsoby členění TCK; podle zaměstnání jejich rodičů a podle přístupu k hostitelské kultuře. Především ve druhém způsobu členění se jedná o ideální typy a v reálném životě, kdy podmínky nejsou dokonalé, dochází k všelijakým úpravám a variacím. Proto je možné, že se TCK zcela neidentifikuje ani s jedním typem anebo má pocit, že se prolínají.

Otázka, která se v souvislosti s TCK nabízí je, do jaké míry TCK způsobuje kultura a do jaké rodiče. I samotní rodiče jsou částečně ovlivnění zahraniční zkušeností. Také jsou predeterminováni k určité výchově v závislosti na organizaci, pro kterou pracují, protože pro ni samou museli mít nějaké předpoklady. Vlivy rodičů a samotný zážitek TCK nelze jasně oddělit. Na kolik TCK ovlivňuje výchova jejich rodičů, „jejich rozhodnutí“ vycestovat a na kolik prostředí, kterému jsou v období vývoje vystaveny?

V rámci práce byl naznačen koncept třetí kultury v souvislosti s životním stylem, ačkoliv byla třetí kultura analyzována především prostřednictvím vlastností TCK. Dané vlastnosti lze chápat přes projevy, které se upevňují určitým životním způsobem, v tomto případě třetí kulturou. Domníváme se, že třetí kultura jako životní styl by mohl být způsob jiného přístupu k tomuto fenoménu. Můžeme zaregistrovat vedle konzumního, alternativního a zdravého životního stylu i třetí kulturu jako nový životní způsob? Nebo lze TCK pro svou omezenou skupinovitost připodobnit spíše k subkultuře?

Je dokonce možné, že je celý koncept TCK a třetí kultury naprosto zbytečný a závěry práce irelevantní, protože podle slov filozofa Welsche (2001, p. 70) je „[s]elektivita mezi vlastní kulturou a cizí kulturou pryč.“⁷⁰ Mluví tak o kultuře v souvislosti právě s globalizací, ale i s historickým mísením národností. Jsme tudíž všichni tak trochu TCK? Ztrácí se tím význam zabývat se tématikou třetí kultury?

⁷⁰ „The selectivity between own-culture and foreign culture is gone.“ (Welsch, 2001, p. 70)

6. Závěr

Bakalářská práce si kladla za cíl zodpovědět, zda je možné vnímat koncept třetí kultury jako kapitál moderní doby. Předpokládalo se, že vzhledem ke komplexnosti kulturní tematiky, výsledek nebude zcela jednoznačný. Proto připadala v úvahu varianta, že je třetí kultura novým podtypem kapitálu řadícím se mezi kapitál sociální, kulturní, lidský nebo ekonomický. Anebo že je součástí některého z již existujících podtypů.

Vzhledem k teoretickému charakteru práce byla značná část věnována analýze vlastností a chování TCK a třetí kultury. Nejdůležitější aspekty třetí kultury a TCK, které byly hodnoceny v kontextu kapitálu byly: mobilita, sociální síť, komunikace, multidimenzionální pohled na svět, deprese, úzkost a stres, jazyková vybavenost, přepínání kódů, identita, socioekonomický status a migrační instinkt. U každého z těchto prvků bylo vyhodnoceno, jaký je jejich potenciál pro rozvoj kapitálu a jeho druhů.

Třetí kultura byla shledána jako bohatý zdroj kapitálu, ale nezařadila se na úroveň již existujících druhů ani jako jejich součást. Z analýzy jejich prvků bylo vyvozeno, že třetí kultura zprostředkovává TCK všechny jmenované typy kapitálů, umožňuje jejich kumulaci a následnou reinvestici, čímž TCK ve společnosti primárně zvýhodňuje. Byly však nalezeny i takové případy, kdy třetí kultura může způsobit celkový úbytek jak již existujících, tak i potenciálních kapitálů. Tak tomu bylo v případě duševních onemocnění TCK, která se mohou se třetí kulturou jako určitým životním způsobem pojit. Některé typy kapitálů, jako např. sociální, se proměňují v závislosti na kontextu, do kterého jsou uvedeny. Kapitály spjaté se třetí kulturou tak mají flukтуаční tendenci.

Limitem bakalářské práce bylo zejména nedostatečné pokrytí tématu. V období přibližně od 1990 do 2010 bylo vydáno několik publikací, které tematiku TCK a třetí kultury představily a naprostá většina pozdějších studií se zaměřením přímo na TCK a třetí kulturu čerpá převážně z nich. Limit, který se váže k nedostatečnému pokrytí literaturou, je i nejasné vymezení samotného termínu třetí kultura. Názory na to, co třetí kultura skutečně je, se různí, což komplikuje její vnímání a analyzování. Všeobecně se v této oblasti jedná o publikace americké, výjimečně jsou z jiných zemí, což může mít zkreslující tendenci vlivem interpretačního rámce jedné kultury, tj. americké. Hodnotné by mohly být například příspěvky ze střední Evropy, byť je fenomén třetí kultury otázkou spíše několika posledních desetiletí.

Seznam literatury

- Adler, N. J. (1981). Re-entry: Managing Cross-cultural Transitions. *Group and Organization Management*. SAGE Journal, 6(3), 341.
- Asland, C., Nilsson, K. & Starrin, B. (2010). Social Capital in Relation to Depression, Musculoskeletal Pain, and Psychosomatic Symptoms: A Cross-sectional Study of a Large Population-based Cohort of Swedish Adolescents. *BMC Public Health*, 10(1).
- Austin, C. (1986). Reentry Stress: The Pain of Coming Home. In C. Austin (Ed.), *Cross-cultural Reentry: A Book of Readings*. 123 – 131. Abilene, TX: Abilene Christian University.
- Becker, G. S. (2002). The Age of Human Capital. In E. P. Lazear (Ed.), *Education in the Twenty-First Century*. 3 – 8. USA: Hoover Press.
- Bell-Villada, G. H. (2011). Definitions. In G. H. Bell-Villada (Ed.), *Writing Out of Limbo: International Childhoods, Global Nomads and Third Culture Kids*. ProQuest Ebook Central. UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Bialystok, E. (2006). Effect of Bilingualism and Computer Video Game Experience on the Simon Task. *Canadian Journal of Experimental Psychology*. Vol. 60, 68 – 79. Kanada: American Psychological Association.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood, 241 – 258.
- Cottrell, A. B. (2011). Explaining Differences: TCKs and Other CCKs, American and Japanese TCKs. In G. H. Bell-Villada (Ed.), *Writing Out of Limbo: International Childhoods, Global Nomads and Third Culture Kids*. ProQuest Ebook Central. UK: Cambridge Scholars Publishing, 57 – 79.
- Davis, P., Suarez, E. C., Crawford, N. A. & Rehfuss, M. (2013). Reentry Program Impact on Missionary Kid Depression, Anxiety, and Stress: A Three-year Study. *Journal of Psychology and Theology*, 4(2), 128 – 140.
- Dobson, M. E. (2009). Unpacking Children in Migration Research. *Children's Geographies*, 7(3), 355 – 360.
- Dopita, M. (2007). *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti*. ČR: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Fraňková, S. & Bičík, V. (1999). *Srovnávací psychologie a základy etologie*. Praha: Karolinum.
- Genesee, F., Tucker, G. R. & Lambert, W. E. (1975). Communication Skills of Bilingual Children. *Child Development*. USA: University of Michigan. 46(4), 1010 – 1014.
- Giddens, A. (2013). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360 – 1380. USA: University of Chicago Press.
- Heny, J. (1994). Learning and Using a Second Language. In V. P. Clark, P. A. Escholz & A. F. Rosa (Eds.), *Language: Introductory Readings*. New York: St. Martin's Press.
- Hervey, E. (2009). Cultural Transitions During Childhood and Adjustment to College. *Journal of Psychology and Christianity*, 28(1), 3 – 12.

- Hervey, E. G. (2011). Returning to My Parent's Foreign „Home“. In G. H. Bell-Villada (Ed.), *Writing Out of Limbo: International Childhoods, Global Nomads and Third Culture Kids*. ProQuest Ebook Central. UK: Cambridge Scholars Publishing, 165 – 179.
- Hoseith, R. (2002). *The Advantages and Disadvantages of Third Culture Kids*. USA: St. Cloud University.
- Igarashi, H. & Saito, H. (2014). Cosmopolitanism as Cultural Capital: Exploring the Intersection of Globalization, Education and Stratification. *Cultural Sociology*, 8(3), 222 – 239.
- Jandourek, J. (2007). *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- Katrňák, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci*. ČR: Slon.
- Kwon, J. (2018). Third Culture Kids: Growing Up With Mobility and Cross-cultural Transitions. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*. 13(2), 113 – 122.
- Matějů, M. & Soukup. (2018). Kultura. In Z. D. Nešpor (Ed.), *Sociologická encyklopedie*. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hlavn%C3%AD_strana .
- McCaig, N. M. (1996). Understanding Global Nomads. In C. D. Smith (Ed.), *Strangers at Home*. New York: Aletheia Press.
- Morgensternová, M. & Šulová, L. (2007). *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum.
- Morgensternová M., Šulová, L. & Schöll, L. (2011). *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. ČR: Wolters Kluwer.
- Lantz, V. P. & Sweigart-Gallagher, A. (2014). *Nationalism and Youth in Theatre and Performance*. New York: Routledge.
- Lamont, M. & Lareau, A. (1988). *Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments*. American Sociological Association.
- Lin, N. (2011). *Social Capital*. UK: Routledge.
- Pascoe, R. (1992). *Raising Global Nomads*. North Vancouver: Expatriate Press.
- Pearce, R. (2007). Culture and Identity: Exploring Individuals within Groups. In M. Hayden, J. Levy & J. Thompson (Eds.), *The SAGE Handbook of Research in International Education*. UK: London.
- Pollock, D. C. & Van Reken, R. E. (2001). *Third Culture Kids: Growing Up Among Worlds* (Rev. ed.). Boston: Nicholas Brealey Pub.
- Prundaru, A. (2014). Who Am I? What Becomes of Third Culture Kids. *Vagabond Journey*. Dostupné z: <https://www.vagabondjourney.com/third-culture-kids-identity/>.
- Průcha, J. (2004). *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál.
- Růžička, M. & Vašát, P. (2011). Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. *AntropoWEBZIN* 7(2), 129 – 133.
- Schubert, E. (1984). Keeping Third-Culture Kids Emotionally Healthy: Depression and Suicide among Missionary Kids. In B. A. Tetzl & P. Mortenson (Eds.), *International Conference on Missionary Kids: New Directions for Missions: Implications for MKs*. Manila.

- Smith, C. D. (1994). *The Absentee American*. NY: Aletheia Publications.
- Solomon, A. (2014). Depression Is a Disease of Loneliness. *The Guardian*. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/aug/16/depression-disease-loneliness-friends>.
- Spengler, J. J. (1977). The Invisible Hand and Other Matters. *The American Economic Review*, 67(1), 32 – 36.
- Stone, M. J. & Petrick, J. F. (2013). The Educational Benefits of Travel Experiences: A Literature Review. *Journals of Travel Research*. 52(6), 731 – 744. SAGE Publications.
- Suša, O. (2010). *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti*. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- Szaló, C. (2007). *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Thompson, M. (2010). *Děti třetí kultury*. Brno: Masarykova univerzita.
- Trabka, A. (2014). *Being Chameleon: The Influence of Multiple Migration in Childhood on Identity Construction*. Krakow: Pontifical University of John Paul II.
- Useem, R. H. (1993). Third Culture Kids: Focus of Major Study - TCK „Mother“ Pens History of Field. *TCK World: The Official Home of Third Culture Kids*. Dostupné z: <http://www.tckworld.com/useem/art1.html>.
- Walters, K. A. (2006). *A Story to Tell: The Identity Development of Women Growing Up as Third Culture Kids*. Kanada: Trinity Western University.
- Welsch, W. (2001). Transculturality: The Changing Form of Cultures Today. *Filozofski vestnik*, 22(2), 59 – 86.
- Wrobbel, K. A. & Plueddemann, J. E. (1990). Psychosocial Development in Adult Missionary Kids. *Journal of Psychology and Theology*, 18(4), 363 – 374.
- Zilber, E. (2009). *Third Culture Kids – The Children of Educators in International Schools*. UK: John Catt Educational Ltd.